

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha, 2007

Kamila Vobrátilová

**Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta**

Bakalářská práce

Problematika sociální inkluze slyšícího dítěte neslyšících rodičů

Social inclusion child of deaf adults

Katedra:

Praktické teologie

Studijní obor:

Sociální pedagogika

Forma studia:

prezenční

Vedoucí práce:

prof. PhDr. Beáta Krahulcová, CSc.

Autor:

Kamila Vobrátilová

PODĚKOVÁNÍ

Touto cestou bych chtěla poděkovat prof. PhDr. Beátě Krahulcové, CSc. za odborné vedení při vypracování bakalářské práce. Dále mé poděkování patří respondentům, kteří mi věnovali svůj volný čas pro uskutečnění rozhovorů.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Problematika sociální inkluze slyšícího dítěte neslyšících rodičů vypracovala samostatně a výhradně s použitím citované literatury a dalších odborných zdrojů.

Ve Zlatníkách dne 3. dubna 2007

Podpis: _____

ANOTACE

Práce vznikla s cílem nahlédnout do života slyšících dětí neslyšících rodičů a to zejména z hlediska rozvoje jazyka, z hlediska působení rozdílného výchovného prostředí a v neposlední řadě z hlediska sociální inkluze. Jako výzkumnou metodu jsem použila metodu rozhovoru. Rozhovory jsem uskutečnila s dnes již dospělými slyšícími dětmi neslyšících rodičů.

The aim of this thesis is to describe the specific situation of the children of deaf parents. Many of these hearing children grow up in a deaf cultural environment; many learn to sign before they learn to speak etc. This study treats the questions of communication and personality formation of these children. To this end, I have used interviews with the hearing children of deaf parents as my research method.

KLÍČOVÁ SLOVA

slyšící dítě neslyšících rodičů, bilingvismus, znakový jazyk, specifické výchovné prostředí, sociální inkluze

Children of deaf adults, bilingualism, sign language, specific culture situation, social inclusion

OBSAH

ÚVOD.....	7
1. NESLYŠÍCÍ LIDÉ KOLEM NÁS	9
1.1. <i>Není neslyšící jako Neslyšící</i>	11
1.2. <i>Zvyklosti neslyšících</i>	12
1.3. <i>Komunikační prostředky</i>	13
1.3.1. Znakový jazyk	13
1.3.2. Odezírání	15
1.4. <i>Jazykové odlišnosti neslyšících</i>	18
1.4.1. Cizincem ve vlastní zemi	18
1.4.2. Odlišný způsob v používání češtiny při psaní.....	19
1.4.3. Problémy neslyšícího člověka při čtení	22
2. SLYŠÍCÍ DÍTĚ VE SPECIFICKÉM VÝCHOVNÉM PROSTŘEDÍ	25
2.1. <i>Nedostupnost obecných informací a odlišné životní zkušenosti</i>	25
2.2. <i>Specifika výchovy</i>	26
2.3. <i>Organizace CODA</i>	31
2.2. <i>Bilingvismus slyšících dětí neslyšících rodičů</i>	32
2.2.1. <i>Vliv bilingvismu na psychiku dítěte</i>	33
2.2.2. <i>Vývoj mluvené řeči slyšících dětí neslyšících rodičů</i>	35
2.2.3. <i>Vývoj znakového jazyka u slyšících dětí neslyšících rodičů</i>	37
2.2.4. <i>Tlumočení slyšících dětí neslyšícím rodičům</i>	39
3. ROZHOVORY	41
3.1. <i>Cíl rozhovorů</i>	41
3.2. <i>Stanovení hypotézy</i>	41
3.3. <i>Složení respondentů</i>	41
3.4. <i>Metodika rozhovoru</i>	42
3.5. <i>Vlastní rozhovor</i>	42
3.6. <i>Zpracování získaných dat</i>	42
3.7. <i>Hodnocení hypotézy</i>	47
ZÁVĚR.....	49
LITERATURA	50
PŘÍLOHY	51
SUMMARY	52

ÚVOD

Bakalářská práce na téma Problematika sociální inkluze slyšícího dítěte v neslyšící rodině není dnes již ojedinělou prací na toto téma, i přestože o této problematice není ještě mnohé napsáno. Více pozornosti bylo vždy věnováno rodinám, kterým se narodilo neslyšící dítě. Mnohé odborné knihy a odborné články shrnují a vysvětlují důkazy, názory a zkušenosti. Jsou odpovědí na základní otázku všech rodičů a to, jak nejlépe vychovat zdravé a šťastné dítě.

Ale jak je to v případě, kdy se neslyšícím rodičům narodí dítě, které má sluch v naprostém pořádku? Podle statistiky těchto případů stále přibývá. Jak výchova probíhá v těchto rodinách? Není možné vychovávat slyšící dítě neslyšícími rodiči, aniž bychom si položili otázku, jak se s ním budeme domlouvat. Existují různé názory na to jak s dítětem komunikovat, ale všechny tyto názory se shodují v tom nejdůležitějším, že vytvoření plnohodnotné komunikace má klíčový význam pro celý život dítěte.

Jak lze vychovávat slyšící dítě neslyšícími rodiči, aby se plně podílelo na životě rodiny a bylo dobře připraveno na školní vzdělávání? Vždyť tyto děti vyrůstají v bilingvním a bilingvním prostředí.

Těmto a dalším otázkám je věnována tato práce. Zpočátku představuji svět neslyšících, jejich život, jejich zvyklosti. Neslyšící jsou lidé, kteří žijí kolem nás, můžeme je denně potkávat v ulicích, a přesto o jejich životě ví běžný občan tak málo. Jejich postižení není na první pohled zřejmé, ale jisté je, že tito lidé vlivem svého handicapu žijí odlišný život od toho našeho. Vzájemně komunikují jiným jazykem, než je jazyk většinové společnosti. Mají jiné zvyklosti, jiné životní zkušenosti. Vytvářejí zcela přirozeně svou vlastní komunitu, která jim přináší pocit přijetí, pochopení a partnerství. Neboť minimálně z jazykového aspektu jsou tito lidé cizinci ve vlastní zemi. Všechny tyto faktory přímo i nepřímo ovlivňují výchovný proces a na tomto základě můžeme hovořit o tom, že děti těchto rodičů vyrůstají ve specifickém výchovném prostředí.

Specifika výchovného prostředí konkrétně rozebírám v dalších kapitolách. Jedná se o již zmíněný a tolik diskutovaný bilingvismus slyšících dětí neslyšících rodičů – tzn. rozvoj jak mluvené tak znakové řeči. Mezi další zvláštnosti výchovného prostředí v těchto rodinách patří také tlumočení slyšících dětí svým neslyšícím rodičům.

V poslední části bakalářské práce na základě metody rozhovoru provádím výzkum s cílem zjistit subjektivní názory a postoje respondentů, kterými jsou slyšící děti neslyšících

rodičů, neboť mají k tomuto tématu nejvíce co říci. Vše, o čem v této práci píší prožili. Tato práce nemá stav v neslyšících rodinách hodnotit, ale specifickou situaci objasnit a teoreticky definovat.

1. NESLYŠÍCÍ LIDÉ KOLEM NÁS

Sluch je základní potřebou člověka, a to nejen biologickou a společenskou, ale i nezbytnou potřebou pro rozvoj duševního života a celé osobnosti člověka. Sluchem neustále vnímáme nejrůznější zvuky z našeho okolí. Prahu uvědomění však nedosahují všechny zvuky z našeho okolí. Zvuky, které v dané situaci nemají pro člověka informační význam, nejsou uvědomovány. Stávají se součástí tzv. zvukového pozadí. Je to globální souhrn obvyklých zvuků prostředí, v němž člověk žije. Zvukové pozadí, i když není přímo uvědomováno, má pro člověka značný psychologický význam. Sluchem se informujeme o tom, co se děje v okolí, sluchem přijímáme signály pro svoji bezpečnost a sluchem jsme, což je velmi důležité u dětí, emocionálně spjati se svým okolím. Když zvukové pozadí chybí např. ve zvukotěsné komoře, nezvyklé ticho vyvolává depresivní až úzkostné pocity podobně jako pobyt v naprosté tmě. Bez zvukového pozadí se po chvíli ztrácí pocit reality toho, co kolem sebe vidíte. (PULDA 1994)

Mezilidská komunikace se za normálních podmínek realizuje slovní řečí. K jejímu rozvoji je nezbytně nutná dobrá funkce sluchu, neboť na jejím základě vzniká řeč tím, že dítě napodobuje řeč svých nejbližších. Každá porucha sluchu způsobuje nedokonalé vnímání hlasité řeči a v důsledku toho komunikační potíže, které více, či méně negativně ovlivňují psychiku člověka i jeho společenské vztahy. Úplná ztráta sluchu v raném věku vede k blokadě přirozeného vývoje slovní řeči, jenž musí být rozvíjena uměle za využití zrakového, taktilního (vibračního) a proprioceptivního vnímání.

Sluchová vada neovlivňuje pouze řeč, ale celý vývoj jedince, je-li vada vrozená, jsou její důsledky těžší než u vad získaných v pozdějším věku. Omezuje nejen orientaci, pohybovou koordinaci podle slyšených zvuků, ale hlavně znesnadňuje, až omezuje dorozumívání. Potíže sluchově postiženého dítěte při komunikaci s rodiči vedou k poruchám citových vztahů, k nedůvěře vůči okolí, k sníženému sebevědomí až komplexu méněcennosti. Jindy zase k vznětlivosti až agresivitě. Komunikační neúspěchy mohou vést k oslabení volního úsilí o jejich překonání, k uzavření se do sebe a k narušení přirozených společenských vztahů.

Při ztrátě sluchu je velmi podstatným faktorem doba, ve které k postižení sluchu došlo. Pokud ke ztrátě sluchu došlo ještě před rozvojem řeči, mluvíme o prelingválním sluchovém postižení. Pokud ztráta nastala v době během vývoje řeči, nebo po jeho ukončení, mluvíme o postlingválním postižení. Je důležité si uvědomit, že řeč a myšlení spolu velmi úzce souvisí.

Stavba řeči ovládá naše myšlení. Bez rozvinuté řeči se nerozvíjí abstraktní myšlení. Ztráta sluchu je pro rozvoj myšlení a řeči mnohem závažnějším postižením, než jakým je ztráta zraku, i přestože zrakem přijímáme až 50% všech informací z okolí a sluchem pouze 15%.

Strnadová (1995) uvádí, že také akceptace vlastní hluchoty souvisí se stadiem vývoje, kterého člověk dosáhl před ztrátou sluchu. Dostáváme se tak blíže k problému neslyšících lidí, kteří ztratili sluch ještě před vytvořením mluvy a získáním znalosti jazyka. Kritické období je do věku 3 let. Tato skupina je obecně nejvíce znevýhodněna, totiž k absenci sluchu přistupuje i neznalost mluveného jazyka. Z toho vyplývá spousta dalších dodatečných problémů: takový člověk se nejen velmi obtížně dorozumí jinak než znakovým jazykem, ale odrazí se to také v jeho schopnosti čtení a psaní. Přitom může jít o velmi inteligentního člověka.

Ve vzácných případech výjimečného jazykového talentu i takový člověk zvládne mluvený jazyk. Učí se pomocí zvláštních metod a náhradních smyslů – hmatu a zraku. Významnou roli zde hraje nácvik správného dýchání a pohybu mluvidel. Dítě se postupně učí pohybovat mluvidly, tyto pohyby si uvědomuje a zapamatuje (uvědomování si pohybů mluvidel = proprioceptivně kinetické vnímání). Neslyšící člověk není fyziologicky vybaven k učení se hláskové řeči, protože neslyší mluvní vzor a výsledek svého snažení. Ve společnosti slyšících je na tom tedy po komunikační stránce hůře, než příslušník etnické menšiny, vždyť i slyšící cizinec se naučí česky mnohem snadněji než neslyšící Čech. Každý mi dá jistě za pravdu, že čeština je krásný, avšak komplikovaný jazyk. Pády, množství skloňovacích vzorů, změny kmenových hlásek v morfologii atd. Kdo se nenarodil v česky mluvícím prostředí a nevstřebával do sebe tento jazyk prakticky od narození, bude mít později s jeho osvojováním problémy, i kdyby slyšel bez problémů. (STRNADOVÁ 1995)

Čím dříve člověk ztratí sluch, tím lépe se se změněnými podmínkami života vyrovnává psychicky, ale tím větší má hluchota vliv na dorozumívací dovednosti. Má proto méně informací a může mu být ztížen přístup ke vzdělání.

Porovnáme-li skupinu lidí ohluchlých v dospělosti a prelingválně neslyšící, vidíme zřetelné rozdíly. Člověk, který ztratil sluch v době, kdy byla jeho osobnost již rozvinuta, normálně mluví, zůstává po psychické stránce „slyšící“. Od slyšících lidí se však najednou liší natolik, že nemůže žít nadále stejným stylem života a dorozumívat se stejně jako oni – slyšící. Potíž je v tom, že (zatím) nemá stejné zájmy a stejný dorozumívací prostředek (znakový jazyk) jako prelingválně neslyšící lidé. Nemá s nimi totožné ani problémy. I přesto, že žije mezi ostatními lidmi, je osamělý.

1.1. Není neslyšící jako Neslyšící

Na problematiku hluchoty můžeme nazírat ze dvou úhlů. První z nich je medicínský. Jde o to, že neslyšící je vnímán jako postižený jedinec, kterému je třeba pomoci. Pomoci jak po stránce technické – tj. slyšení (různé kochleární implantáty, sluchadla atd.), tak po stránce společensko- kulturní – tj. vštípit těmto jedincům normy a jazyk většinové společnosti. Cílem je pak dosáhnout plné integrace.

Druhým úhlem pohledu je nazírání na neslyšící jako na jedince s odlišným jazykem a kulturou. Není zde tendence opravovat, ochraňovat a stavět se do pozice nadřazeného. Snažíme se poznávat tuto odlišnou kulturu a případně nabízet k nahlédnutí kulturu naší, tedy většinové společnosti.

Neslyšící s velkým N jsou lidé, kteří se cítí být a jsou příslušníky jazykové a kulturní menšiny. Menšina Neslyšících se vůči majoritní slyšící společnosti vyhraňuje zejména užíváním znakového jazyka a specifickou kulturou. Do této minority patří každý, kdo přijímá tato dvě vyhranění. Je tedy zřejmé, že mezi Neslyšící mohou patřit také ohluchlí, nedoslýchaví, ale i slyšící. Zejména pak slyšící děti neslyšících rodičů. Nebo naopak to znamená, že ne všichni neslyšící se cítí být Neslyšícími.

Společenství neslyšících má stejné zákonitosti jako každá skupina. Má své vůdce i nepřátele. Nikdo není stejný jako ten druhý. Mají potřebu vytvářet komunitní centra, kde se pravidelně scházejí. Tato centra poskytují bezproblémovou a plnohodnotnou komunikaci a také mnohem víc, pochopení a partnerství. Neslyšící děti a mladí lidé zde poznávají své identifikační vzory úspěšného Neslyšícího člověka. Návštěvy těchto center jsou nedílnou součástí života každého Neslyšícího. Je to pro ně velmi důležité, neboť zde nachází svou sebeúctu a sebedůvěru, zde jim každý rozumí. Používání norem této kultury je automatické – specifické způsoby tělesného kontaktu, jiný styl humoru, podobné životní zkušenosti a mnoho dalšího spojuje tyto lidi tak pevně, jako sounáležitost s národem v případě etnických minorit. Je opravdu zajímavé vidět o kolik si je někdy bližší neslyšící Angličan s neslyšícím Čechem, než slyšící a neslyšící Čech.

Uznání kultury neslyšících je základním předpokladem zdravého rozvoje, jak neslyšících dětí, tak dětí slyšících, kteří mají neslyšící rodiče.

Neslyšící člověk se na první pohled od slyšícího nijak neliší „jen neslyší“. Tato odlišnost mu však znemožňuje komunikovat obvyklým způsobem – mluvenou řečí. Právě proto neslyšící používají ke komunikaci prostředky, které jsou dostupné jejich smyslům, ty jenž mohou vnímat, tzn. komunikují vizuálním tedy znakovým jazykem. Nejen existence

znakového jazyka, ale také vlastní kultura i historie dělá z neslyšících v jejich rodné zemi kulturní a jazykovou menšinu – Neslyšící.

V závislosti na druhu sluchové ztráty se mohou neslyšící naučit mluvit a podle osobnostních předpokladů také odezírat. Avšak ani to neznamená, že mohou komunikovat stejně jako slyšící. I když je neslyšící schopen odezírat slova, nedostane 100% informací, které by dostal, kdyby byl slyšící. Jak je to možné? Kromě informace obsažené v každém slově jsou zde ještě informace přenášené intonací, melodií hlasu, které nejsou vidět, a proto jsou pro neslyšícího nedostupné a neodezíratelné. Neslyšící dostane v nejlepším případě jen tolik informací jako ze čteného textu. Ovšem ani to není málo. Dalším problémem odezírání je náročnost na pozornost a soustředění neslyšícího.

Lidé, jenž se jako neslyšící narodili nebo ztratili sluch v raném dětství (prelingválně neslyšící), nemají v mozku vyvinuté sluchové centrum. Místo něho se v mozku vyvinulo centrum na dokonalé vnímání a filtraci pohybů. Díky němu se neslyšící vyzná ve směsi pohybů stejně dobře jako slyšící ve směsi zvuků.

1.2. Zvyklosti neslyšících

V každém společenství lidí se vytváří hodnotová měřítko a společenské zvyklosti, není tomu jinak ani ve společenství neslyšících. Neslyšící neznají ironii, tzn. že se vše říká tak, jak to je. Nesluší se přijít či odejít ze společnosti, aby si toho nikdo nevšiml. Při odchodu není možné jen tak říci, že už jdete a odejít. Neslyšící často odchází velmi dlouho, protože se loučí s každým, a při té příležitosti ještě prohodí pár slov nebo se zapovídá do důležitého rozhovoru a odchod tak může trvat třeba i hodinu.

Chce-li s někým mluvit, není možné zavolat na dotyčného jménem, nebo rovnou začít rozhovor a doufat, že dotyčný pochopí, že mluvíte s ním. Neslyšící na sebe volají máváním ruky v zorném poli ostatních. Dovolená a samozřejmá je větší četnost tělesných dotyků. Upozornění dotykem ruky je zcela běžné, přijatelné je poklepání na rameno, ruku či nohu. Nevhodné jsou dotyky na zádech, neboť dotyčný na vás nevidí a můžete ho polekat. Ani takový problém, jako upoutat pozornost více neslyšících, není neřešitelný. Pokud se daná skupina nachází v místnosti, zhasnutím, či rozsvícením osvětlení upoutá kdokoli pozornost všech přítomných neslyšících.

Je-li v místnosti něco jako kulatý stůl, u kterého sedí slyšící i neslyšící, pak vhodné místo pro neslyšícího je takové, odkud vidí, jestli někdo odchází nebo přichází. Jen pro

zajímavost, jak si myslíte, že si neslyšící přejí „dobrou chuť“? Jednoduše, poklepáním na desku stolu.

Mezi neslyšícími panuje vůči slyšícím a obzvláště vůči těm, kteří neumějí znakový jazyk obecně hluboce zakořeněná nedůvěra. Neslyšící nechápou ironii slyšících, jenž je obvykle vyjadřována právě intonací hlasu. Mají vlastní obdobu ironie a druh humoru.

Neslyšící rádi tancují, zkrátka baví se stejně jako slyšící lidé. Zvuky vnímají skrze vibrace a záchvěvy a to lépe než slyšící, kteří těmto efektům nevěnují velkou pozornost. Vnímají nárazy rytmu, proto musí být zvuk o něco výraznější.

1.3.Komunikační prostředky

1.3.1. Znakový jazyk

Znakový jazyk byl vytvořen neslyšícími spontánně jako vizuálně komunikační prostředek. V minulých letech byl považován za něco podřadného, za něco co se nemůže mluveným jazykům vyrovnat. „Vědecké rozbory znakového jazyka z posledních čtyřiceti let konečně prokázali a potvrdili, že znakový jazyk je plnohodnotným jazykem, kterým lze vyjádřit všechno a někdy i více než mluvenými jazyky. Český znakový jazyk má základní atributy jazyka, tj. znakovost, systémovost, dvojitě členění, produktivnost, svébytnost a historický rozměr, a je ustálen po stránce lexikální i gramatické.“¹

Znakový jazyk je úplně odlišný od mluveného jazyka. Není to "jen" vizuální forma mluveného jazyka. Český jazyk i český znakový jazyk tvoří věty a slova, resp. znaky. Podobně jako slova jsou složená z písmen, každý znak je tvořen tvarem rukou, jejich vzájemnou polohou, pohybem a umístěním v prostoru.

Znakové jazyky se kromě gramatiky výrazně liší od mluvených tím, že využívají prostor. Např. když neslyšící popisuje svůj pokoj, tak v něm sedíte. Vykreslí polohu všech věcí v pokoji. Nebo když popisuje nějakou příhodu, je to jako by se stala vám, nebo jako když ji "vidíte v televizi".²

¹ Zákon 155/98 Sb. o znakové řeči

² Internetové stránky: www.ruce.cz./clanky

Stejně jako mluvené jazyky, tak i znakový jazyk lze rozložit na jednotlivé části. Jsou čtyři základní prvky, z nichž se skládají znaky: tvar ruky, orientace ruky, pohyby ruky a prostorové umístění.

Tvar ruky – říkáme standardním konfiguracím prstů. V každém znakovém jazyce se jejich počet liší. V některých zemích existují tvary ruky, které se v jiných zemích naopak nevyskytují.

Orientace ruky - při orientaci ruky uvedu nejprve orientaci dlaně. Dlaň může být otočena několika směry: nahoru, dolů, vpravo, vlevo, směrem od těla nebo k tělu znakující osoby. Popíšeme-li, že dlaň směřuje nahoru, není z této informace zcela zřejmá poloha ruky. Proto si napomáháme tím, kam směřují prsty. Pak mluvíme o orientaci prstů.

Pohyby ruky – při vytváření znaků velmi záleží na přesnosti každého pohybu. Na obrázcích nebo na fotografiích není vždy zcela jasný způsob, jakým je pohyb prováděn. Při písemném záznamu, musíme popsat, zda se pohybují obě ruce nebo jen jedna z nich, která část ruky se pohybuje, směr pohybu, druh pohybu, dále průběh, rychlost a četnost pohybu.

Prostorové umístění – místo pro provedení znaku může být buď neutrální prostor před tělem, nebo místo na těle včetně hlavy, ale také na druhé ruce.

V průběhu tvoření znaku si všímáme, zda došlo ke kontaktu, která část ruky se dotkla které části těla nebo druhé ruky, kolikrát a ve které fázi tvoření znaku. Záleží i na tom, jestli je znak tvořen jednou rukou nebo oběma rukama. Jde-li o obouruční znak, sledujeme, zda ruce mají shodný, či rozdílný tvar, zda se pohybují obě nebo jen jedna z nich.

Pohyby očí, mimika, pohyby hlavy, ramen, těla – nemanuální způsoby chování – mají částečně specifickou gramatickou funkci, částečně funkci vyjadřovací. Jsou nedílnou součástí každého znaku. Při jejich vynechání by u daného znaku mohlo dojít i ke změnám v lexikální a gramatické rovině.

Při záznamu způsobu provedení znaku je možno použít buď individuální symboly (srozumitelné jen jejich autorovi), nebo konvenční zápis, pro který existují přesná pravidla.

Při konvenčním zápisu se všechny aspekty znaku zapisují v určitém sledu a dohodnutými symboly ve vzorci, který nazýváme „matrice“.

Vizuálně pohybové znaky se určitým způsobem sdružují do vyšších celků podobně jako mluvené slova do vět. Tato vazba má opět pevná pravidla. Změnou slovosledu a jiných komponentů změníme význam sdělení.

Oficiální znakový projev se liší od neoficiálního. Ve znakovém jazyce existuje též dětská řeč i žargon ve skupinách mládeže, generační rozdíly a existují v něm také výpůjčky z jiných jazyků. (STRNADOVÁ 1998)

Každý uživatel znakového jazyka má svou aktivní i pasivní znakovou zásobu, jazykovou kompetenci a používá znakový jazyk svým individuálním způsobem. Má pro svého uživatele tutéž funkci, jakou mají pro své uživatele jiné jazyky. Znakovým jazykem si lze povídat, hádat se či s někým flirtovat. Můžeme jím zpívat, ale i přednášet nebo vyučovat na školách. Znakový jazyk se stále vyvíjí tak, jak se mění požadavky jeho uživatelů. Vývoj je jedním z nejdůležitějších znaků živého jazyka.

Někomu by se mohlo zdát, že je znakový jazyk na celém světě stejný, ale opak je pravdou. Stejně jako se liší od sebe jazyky mluvících lidí, tak se liší český znakový jazyk např. od německého znakového jazyka. Mezi znaky však nejsou takové rozdíly, a tak je pro neslyšící stále jednodušší dorozumět se s neslyšícím třeba z Německa, než se slyšícím ve vlastní zemi.

Existují také odlišnosti regionální. Nikoho nepřekvapí, že v Brně jezdí šalina, zatímco v Praze tramvaj, a tak se liší do sebe i znakový jazyk v jednotlivých regionech. Některé znaky mohou být stejné a mít i stejný význam, nebo se jen liší v detailech, ovšem jsou i znaky, které jsou v různých jazycích naprosto stejné a mají absolutně odlišný význam.

V mezinárodním měřítku se používá obdoba esperanta tzv. Gestuno, nejedná se o mezinárodní znakový jazyk, ale o soubor znaků bez gramatiky. Gestuno není příliš rozšířené, neboť neslyšící z různých zemí se domluví i bez něj.

Neoddělitelnou součástí znakového jazyka je prstová abeceda, kterou vymysleli slyšící. Slouží k „napsání“ slova, ke kterému neexistuje znak, nebo pro hláskování jmen atd. Existují dva typy této abecedy a to obouruční a jednoruční abeceda. U nás se více používá obouruční.

1.3.2. Odezírání

Ke znakovému jazyku do jisté míry patří i mluvená řeč a s ní odezírání, jako důležitý prvek komunikace nejen mezi neslyšícími, ale především v komunikaci neslyšících se slyšícími.

Odezírání můžeme charakterizovat jako schopnost rozumět hlasité řeči na základě globálního znakového vnímání pohybů rtů, výrazu obličeje, gestikulace, případně i jiných pohybů souvisejících s obsahem mluvy.

Úspěšnost odezírání ovlivňuje mnoho faktorů, které můžeme rozdělit do dvou skupin: vnější a vnitřní.

Vnější faktory – pozice vůči osvětlení, intenzita a směr osvětlení (ne za zády hovořící osoby), vzdálenost (záleží na stavu zraku odezírající osoby) optimální je 1,5 – 4 m, způsob výslovnosti (u každého člověka je jiný způsob výslovnosti, tzv. ústopis), momentální situace (např. bez znalosti kontextu hovoru je pochopení celého sdělení vždy mnohem obtížnější).

Vnitřní faktory – dostatečný trénink v odezírání, míra sluchových i zrakových poruch, celkový stav organismu, pozornost, postřeh, paměť, emoce, únava, bdělost, slovní zásoba neslyšícího, znalost užitého jazyka, znalost výslovnosti mluvící osoby, atd. (STRNADOVÁ 1998)

Všechny faktory odezírání se uplatňují vždy současně, vzájemně se ovlivňují, prolínají a doplňují.

Odezírat člověk může pouze slova, která již předem dobře zná. A samozřejmě každý neslyšící člověk má individuální rozsah slovní zásoby a různou míru znalosti gramatických pravidel mluveného jazyka.

Odezírání bylo dříve srovnáváno se čtením, avšak se čtením může mít společnou vnímací cestu – zrak. Zatímco při čtení dostáváme dokonalé grafické slovní podněty, při odezírání můžeme relativně dobře vidět samohlásky a jen asi třetinu souhlásek. Je tedy logické, že při odezírání mluveného projevu dochází často k záměnám hlásek, následně i k změnám slov, a tedy i k chybnému pochopení celého obsahu sdělení. Proto je odezírání jen jednou složkou komunikace neslyšících. Sluchem je možno určit všechny hlásky zcela přesně, zrakem pouze některé. Zrakový vjem mluvené řeči je proto velmi nepřesný a omezený. Obraz téže souhlásky vypadá různě ve spojení s různými samohláskami, odezírání je velmi psychicky náročné a únavné, již krátkodobé a nepřetržité odezírání člověka velmi vyčerpá. Není tedy možné odezírat déletrvajícím mluvený projev. Nejen únava, ale i stres a obavy z neúspěchu blokují další schopnost úspěšného odezírání.

Také samotný neslyšící, který s vámi mluví, potřebuje, abyste se na něj během jeho mluvy stále dívali, přestože slyšíte. Nemá totiž jinou možnost kontroly toho, že ho posloucháte, neboť váš souhlas či přitakání neslyší. Ukazujete-li něco neslyšícímu, všimněte si toho, kam směřuje jeho pohled. Zda se podíval na předmět, který ukazujete, anebo zda sleduje vaše ústa a odezírá. Uvidíte-li, že se podíval na to, co ukazujete, ihned přestaňte mluvit. Začněte mluvit až poté, co se na vás opět podívá.

Může se stát, že na vaši přímou otázku, zda rozumí, odpoví odezírající člověk, že ano, a vy potom zjistíte, že nerozuměl. Můžeme to nazvat tzv. omyly při odezírání. Nejspíše při odezírání došlo k některému z těchto případů:

Neslyšící odezřel některá slova správně, jiná ne, ale sám o tom neví, a věří, že rozuměl všemu. Mohl si mylně doplnit slova, která měla podobný artikulační obraz, ale jiný význam.

Neslyšící správně odezřel určité slovo, které sice zná, ale přikládá mu jiný lexikální význam.

Neslyšícímu mohla při odezírání uniknout některá drobná, ale důležitá gramatická podrobnost (předložka, zápor, koncovka...), která podstatně mění smysl sdělení. Neslyšící o tom nemusí ani sám vědět a pochopí smysl věty nesprávně.

Neslyšící je již příliš vyčerpán předchozím celodenním odezíráním a další odezírání je nad jeho síly, proto častěji chybuje a neuvědomuje si to. (STRNADOVÁ 1998)

V těchto zmíněných případech vám může tvrdit, že všemu rozuměl, a věří tomu. Mohou však nastat i tyto situace:

Neslyšící chce být zdvořilý a nechce vás zatěžovat stále novým vysvětlováním z obavy, že ztratíte trpělivost a omezíte s ním komunikaci.

Neslyšícímu záleží na vašem dobrém mínění, může se před vámi stydět, že nerozuměl, a nechce působit dojmem nechápavého člověka.

S výukou řeči začíná současně výuka odezírání. Už od nejtělejšího věku je třeba, aby rodiče záměrně navazovali s dítětem zrakový kontakt, aby se snažili upoutat jeho zrakovou pozornost, a aby se mu snažili celkovým výrazem obličeje dát najevo, co mu chtějí sdělit. Je tedy samozřejmé, že při každé komunikaci s dítětem budou dbát na to, aby jejich obličej byl dobře osvětlen, a že i nonverbální komunikaci budou doprovázet hlasitou řečí. Pokud je dítě dostatečně soustředěno na obličej mluvčího, je možno začít komunikaci jen slovní řečí, aby dítě pochopilo, že i pohyby rtů jsou nositeli informace. Velmi brzy je však zapotřebí doplnit hlasitou řeč přirozenými posunky nebo znakovou řečí, aby dítě neztratilo zájem o komunikaci.

Rodiče by měli na dítě promluvit, kdykoli o ně zavadí pohledem. Po nějaké době si dítě zvykne sledovat ústa při komunikaci i po delší dobu. Aby byl rozhovor s rodiči pro dítě zajímavý, musí se týkat čehokoli, co v daném okamžiku probíhá. Obvykle se bude týkat hračky, s níž si právě hraje nebo činnosti, kterou právě koná. Je dobré dávat přednost slovům, u nichž se může dítě vedle odezírání „opřít“ o další informaci z výrazu obličeje, gestikulace, situace atd. I malé neslyšící dítě pochopí obsah slova „ne“ z výrazu obličeje a z pohybu hlavou. Stejným způsobem z mimiky a přirozených gest pochopí obsah slov jako: zima, pálí, umyj si ruce aj. Touto metodou se malé neslyšící dítě naučí postupně odezírat jména osob,

názvy věcí ve svém okolí, běžným denním činnostem a také rozumět běžným slovně formulovaným pokynům.

Další rozvoj odezírání nastane, když se do komunikace zapojí daktylní forma řeči (jednoruční abeceda), a když se dítě začne učit číst. S rozvojem čtení poznává dítě hláskovou skladbu slov, při výuce výslovnosti se učí sledovat zrakem mluvní pohyby, rozšiřuje se jeho slovní zásoba.

Pokud se budeme zabývat otázkou účinnosti odezírání, je nutno konstatovat, že i když odezírání vyžaduje určité podmínky a nemůže úplně nahradit přesnost a adekvátnost sluchového vnímání slovní řeči, je odezírání jako náhradní či doplňující vnímací cesta důležitou součástí komunikace sluchově postižených se slyšícími lidmi, a proto je nedílnou složkou komplexní výuky a výchovy řeči, vzdělání a celého rozvoje osobnosti.

1.4. Jazykové odlišnosti neslyšících

1.4.1. Cizincem ve vlastní zemi

Sluchově postižení lidé se učí češtinu až jako druhý, tedy cizí jazyk. Učí se česky často pomocí češtiny. Je to podobné, jako by vás někdo učil německy a vše by vám vysvětloval německy. Asi nemusím vysvětlovat, jak náročný je to proces. Neslyšící jsou v podstatě cizinci ve své rodné zemi. Pokud se setkají slyšící s neslyšícím moc se nedomluví. Slyšící začne mluvit hodně nahlas v domněnání, že mu bude lépe rozuměno, avšak opak je pravdou. Nebo se začnou domlouvat lidově rukama nohama. Popravdě takový dialog netrvá příliš dlouho. Znalost jazyka je pro neslyšícího člověka nezbytným předpokladem pro lepší komunikaci se slyšícími lidmi. Je důležitá jak při čtení, psaní, tak i v odezírání.

Výborná artikulace na straně mluvčí osoby a skvělé zvládnutí techniky odezírání s vysokým intelektem na straně odezírajícího nepomůže tam, kde je hlavním problémem odezírajícího člověka neznalost užitého jazyka. Slyšící člověk také neporozumí řeči, kterou sice může slyšet, ale nezná ji.

S bohatou variabilitou znalosti mluveného jazyka se setkáme i u slyšících lidí. U neslyšících je situace o mnoho složitější, a tak jsou rozdíly uvnitř této skupiny nápadnější. Míra osvojení si mluveného jazyka u neslyšících lidí je závislá na mnoha faktorech – vrozené

vlohy, věk v okamžiku ztráty sluchu, volní vlastnosti, výchovné prostředí, jazykové prostředí, sociální zkušenost atd. Takže nelze zobecňovat.

1.4.2. Odlišný způsob v používání češtiny při psaní

Na rozdíl od znakované češtiny je znakový jazyk přirozeným jazykem. Není závislý na mluveném jazyce. Představa, že každé slovo v mluveném jazyce je vždy zastoupeno jediným znakem, není zcela pravdivá. Jeden znak totiž může odpovídat významu celé krátké věty v mluveném jazyce, a naopak jedno slovo může být prezentováno několika znaky. Proto nelze jednoznačně odpovědět na otázku, jaký znak existuje pro dané slovo. Podstatné je, jakým způsobem se vyjádří určité sdělení.

Gramatika znakového jazyka není odvozena ze žádného mluveného jazyka. Dlouho bylo u nás mylně tradováno, že znaková řeč je agramatická. Gramatické vztahy ve znakovém jazyce vyjádřeny jsou. Jsou ale natolik odlišné od všech existujících mluvených jazyků, že pro slyšícího člověka je velmi obtížné všechny tyto gramatické zákonitosti zjistit a osvojit si je. Proto je pro slyšícího člověka jednodušší osvojit si znakový jazyk než znakový.

Znakový jazyk má od češtiny odlišný slovosled, opisný způsob vyjadřování, žádné skloňování, vynechávání některých předložek, jiné vyjádření záporu atd. (STRNADOVÁ 1996)

Příklad: Velmi rozhodný zápor bývá někdy vyjádřen kladným slovesem a slovem „nikdy“ kladeným buď, před slovesem nebo častěji na konec věty. Místo slova „nikdy“ bývá často používáno i slovo „nikdo“, které zde zastupuje příslovečné určení „nikdy“. Větu „Nikdy nedám Evě peníze“ může neslyšící vyjádřit takto: „Já dává peníze Eva nikdo“.

Jiný způsob vyjádření záporu: „Eva k nám návštěva zakázána. Já nepřeje.“ Správný překlad: Nepřeji si, aby Eva k nám chodila na návštěvu.³

Ve srovnání s češtinou se však ve znakovém jazyce vyskytují i další zvláštnosti. Uvedu některé příklady: není rozlišeno tykání a vykání, tvar sloves nevyjadřuje mužský a ženský rod (ostatně v angličtině také ne). Proto neslyšící lidé při použití češtiny často chybují, a to způsobem velice typickým. Ve snaze přizpůsobit se gramatickým pravidlům mluveného jazyka, někdy kolísají v tykání a vykání, nebo zaměňují ženský a mužský rod, a to vše v rámci

³ STRNADOVÁ, V. *Komunikace neslyšících odezírání*. Liberec: ČUN, 1996. str. 79

jednoho textu. Rozdílný je také slovosled, neboť ustálený slovosled znakového jazyka se v určitých případech natolik odlišuje od češtiny, že slyšící člověk, který nezná gramatiku znakového jazyka, může sdělení ve znakovém jazyce pochopit obráceně.

Tak například: Věta „Eva mně líbí“ neznámá „Eva se mně líbí“, ale naopak: „Já se líbím Evě“. Jde o konstatování. Chce-li neslyšící vyjádřit ve znakovém jazyce, že se mu Eva líbí, znaky budou za sebou následovat takto: „Já moc líbí Eva.“⁴

„Neznalost jazykových odlišností může na straně slyšícího způsobit mnoho omylů, o nichž nemusí sám vědět, protože má tendenci chápat sdělení neslyšícího podle gramatických pravidel svého vlastního mateřského jazyka.“⁵

Při používání gramatiky mluveného jazyka ve znakovém jazyce, hovoříme o tzv. znakovaném jazyce, v našem případě o znakované češtině.

Tento způsob znakování může být pro některé neslyšící s malou znalostí české gramatiky méně srozumitelný než znakový jazyk. To se týká také neslyšících jiné národnosti, než české. Neslyšící různých národností mezi sebou používají gramatiku znakového jazyka. Gramatické prostředky znakových jazyků různých národností jsou si podobné. Proto si neslyšící z různých zemí mezi sebou porozumí i bez tlumočnicka. Paradoxem je, že k dorozumění se slyšícími lidmi ve vlastní zemi, neslyšící tlumočnicka často potřebují. Jsou v postavení cizince. Z toho vyplývá, že znakový jazyk s mluveným jazykem téže země mají méně společného, než znakové jazyky z celého světa.

Mluvený jazyk je pro prelingválně neslyšícího v podstatě cizím jazykem. Proto při jeho použití naráží na problém nedostatečné znalosti gramatiky. Neslyšícím mnohdy nejsou známy významové změny slov ve větě pomocí skloňování, takže jedno a totéž slovo v různých morfologických obměnách – časování, skloňování, nemusejí někteří neslyšící rozpoznat, zejména tehdy, dojde-li ke změně kmenové hlásky, i přestože slovo v jiném tvaru znají.

Například: Prelingválně neslyšící žena se domnívala, že ve slovese JET je chyba. Sloveso JEDE znala, ale jeho jiný tvar si zaměnila s podstatným jménem JED.⁶

⁴ STRNADOVÁ, V. *Komunikace neslyšících odezírání*. Liberec: ČUN, 1996.str. 80.

⁵STRNADOVÁ, V. *Komunikace neslyšících odezírání*. Liberec: ČUN, 1996.str. 80.

⁶STRNADOVÁ, V. *Komunikace neslyšících odezírání*. Liberec: ČUN, 1996.str. 81.

Pokud má prelingválně neslyšící nedostatečné znalosti mluveného jazyka, používá někdy při psaní gramatické zvláštnosti znakového jazyka. Patrné je to při řazení slov za sebou, žádná flexe, vynechávání předložek apod. Jestliže používají tento způsob psaní různí neslyšící jedinci, mívají nápadně podobné, typické chyby.

Příklad: Tento způsob psaní velmi připomíná gramatickou strukturu znakového jazyka: „Já bylo moc prosí Alena. Já bylo noha koleno. Já nemá Alena proti. Já bylo prosím chci doma Alena. Alena nechci doma chci rozvod. Vráti klíč byt.

Překlad: „Prosil jsem Alenu na kolenou. Nic proti Aleně nemám, chtěl jsem, aby zůstala doma. Ale ona nechtěla zůstat, chce se rozvést. Vrátila mi klíč od bytu.⁷

Neslyšící v podstatě experimentuje, pokud s velmi malou znalostí gramatiky mluveného jazyka projeví snahu psát „spisovněji“ a opustí způsob vyjadřování vlastní znakovému jazyku. Zkouší napodobit styl psaní slyšících lidí - měnit koncovky, přidávat zvrtná zájmena a předložky, psát souvětí. V tomto případě se projevují individuální zvláštnosti, protože tady každý neslyšící chybuje jinak.

Neslyšící lidé si jsou většinou vědomi své neznalosti českého jazyka i chyb, které při psaní dělají. Protože jsou tyto chyby u každého neslyšícího individuální, dokáže neslyšící člověk z textu jiného neslyšícího poznat, že text není správný, dělá totiž jiné chyby. Avšak své vlastní chyby při psaní nedokážou většinou rozpoznat, ani jim předcházet, neboť jim chybí znalost správného vzoru. Svědčí o tom jejich časté omluvy v dopisech.

Příklady: „Já mám moc stydí píše ale já nemůže neslyšící musí nevadí odvaha píše “ (muž, 50 let)

„Ale promiň že, jsem neumím přesná ve větu napsat tak prosím Vás pomůže napsat že, věci.“ (žena 38 let)⁸

Pro neslyšícího člověka je velmi složité zvládnutí mluveného jazyka, proto se mezi nimi najde jen málo jedinců, kteří by v komunikaci preferovali mluvenou řeč. Všichni, bez výjimky uznávají, že z dorozumívacích důvodů je potřeba umět i dobře mluvit.

Individuální znalosti mluveného jazyka jsou mezi neslyšícími variabilní. Pohybují se od znalosti několika desítek základních slov až po perfektní zvládnutí mluveného jazyka.

⁷STRNADOVÁ, V. *Komunikace neslyšících odezírání*. Liberec: ČUN, 1996. str. 82.

⁸STRNADOVÁ, V. *Komunikace neslyšících odezírání*. Liberec: ČUN, 1996. str. 83.

Pokud se někdo z neslyšících bezchybně naučí mluvený jazyk, lze takového člověka považovat za mimořádně jazykově nadaného.

Příklad: Padesátiletá V. M., výjimečně inteligentní žena, se narodila neslyšící. Projevila talent v mnoha různých směrech: sport, výtvarné umění, společenské vědy. Styl jejího mluveného i psaného projevu je kultivovanější než u mnohých slyšících lidí. Její starší bratr, který je také neslyšící, a kterému byla věnována stejná výchovná a logopedická péče, však tolik úspěšný při vyjadřování není. Lze jen teoreticky usuzovat, že V. M. měla výhodu časnější komunikace a rychlejšího rozumového vývoje právě díky staršímu bratrovi.⁹

Technickou stránku odezírání zvládají neslyšící v rámci svých možností dobře, vždyť mají celoživotní trénink. Jejich velkým problémem bývá právě malá slovní zásoba v mluveném jazyce. V zásadě totiž platí, že nelze odezírat slova, která odezírající nezná.

Právě z jazykových důvodů bývá pro neslyšící nepřekonatelný problém nějaký administrativní úkon. Často potřebují asistenci při vyplňování běžného dotazníku. Když obdrží úřední korespondenci, bez pomoci tlumočnicka nejsou často schopni správně porozumět smyslu textu.

Příklad: Neslyšící muž dostal úřední dopis. V textu bylo napsáno, aby se dostavil a uhradil nedoplatek v částce 2 500Kč. Celý zmatený vysvětloval, že peníze nedostal ani je neukradl. Slovo „dostavil“ zaměnil za „dostal“ a výraz „uhradil“ mylně pochopil jako „ukradl“. Text byl přitom písemný, takže šlo prokazatelně o jazykovou neznalost. Je zřejmé, že při odezírání mluvené řeči by byla artikulační podobnost obou slov ještě větší než podoba písemná, a tedy záměna pravděpodobnější.¹⁰

1.4.3. Problémy neslyšícího člověka při čtení

Slyšící dítě zná a umí používat jazyk dávno předtím, než se naučí číst. Při čtení poznává jen jinou podobu téhož jazyka. Naproti tomu neslyšící člověk se seznamuje s češtinou teprve prostřednictvím písma. Naučí se písmena, ale přesto nerozumí významu slov pro něj dosud neznámých.

⁹ STRNADOVÁ, V. *Komunikace neslyšících odezírání*. Liberec: ČUN, 1996. str. 84.

¹⁰STRNADOVÁ, V. *Komunikace neslyšících odezírání*. Liberec: ČUN, 1996. str. 85

V následujících řádcích se seznámíme s některými problémy, se kterými se neslyšící setkávají během čtení. Čtení a psaní patří neodmyslitelně k sobě, a tak následující výčet zásadních problémů při čtení, obsahuje některé již zmíněné problémy.

Malá slovní zásoba - projevuje se u většiny neslyšících, avšak u každého z nich individuálním způsobem.

Význam nového slova si neztotožní s pojmem, který již zná - neslyšící člověk zná pojem pro některý jev a má pro něj znak, často mu ale chybí znalost příslušného slova v mluveném jazyce.

Nezná pojem, který slovo představuje - pokud daný jev představuje zvukové jevy, pak někdy nestačí vysvětlení ve znakovém ani v žádném jiném jazyce. Jde-li o vyjádření nějakého specifického zvukového efektu, i po vysvětlení půjde o nejasný pojem. Slyšící děti znají zvuky dříve než poznají jejich názvy. Naproti tomu neslyšící děti se mohou ve škole učit, že kvákání je zvuk, který přísluší žábám, že stromy šumí a voda bublá, ale nevybaví si představu tohoto dojmu.

Nezná morfologii slov - smysl sdělení se mění při změně koncovky. Také nedostatečná znalost gramatických pravidel bývá závažnou překážkou pro neslyšícího člověka s malou znalostí češtiny. Znamé slovo nerozpozná v jiném tvaru nebo je zamění s jiným významem. Stává se to především při změně kmenové hlásky: jdu – šel jsem, jede – jet.

Nebo význam nového slova zamění se slovem jiným – známým a hláskově podobným: hřát – hrát.

Nezná některá synonyma - to znamená, že pro určitý pojem zná pouze jedno slovo, s jiným si jej nepojí: pracovat – dřít se – lopotit se.

Nezná některá homonyma - to znamená, že totéž slovo nezná v jiném významu. Tak například oko může být orgánem, okem na punčoše, nebo v polévce, nebo oko jako horské pleso. Kohoutek může být pták, uzávěr vody nebo účes dítěte.

Dvě různá slova, která se podobají, může významově zaměnit - i když se v základním tvaru liší: mezi – na mezi, pila (napila se), pila (jako nástroj), pila (závod na zpracování dřeva).

Nerozpozná odlišnost významu při změně délky samohlásky - paní – páni, péče – peče.

Nezná hovorové a obecné české výrazy - věta „Střelil auto za pár tisíc.“ může být nesrozumitelná, pokud nevíme, že „střelit“ v tomto případě znamená „prodat“.

Nezná frazeologii a obrazná rčení - zkuste si představit doslovný překlad těchto slovních spojení: Hřál si hada na prsou. Zapalují se mu lýtka. Měla nervy v kýblu.

Nezná konvenční pravidla - pokud někdo neví třeba o existenci tykání a vykání, může to pak ztížit porozumění psanému textu. Neboť slovesné tvary v jednotném a množném čísle jsou rozdílné. Vykání se například ve znakovém jazyce nevyskytuje, tzn. nevyjadřuje se znakem, nýbrž je vyjádřeno artikulací. Proto je informovanost neslyšících, nejen v tomto případě, o způsobu mluvené češtiny tak důležitá.

Nezná způsob jakým se slova sdružují do vyšších celků - člověk může znát všechna slova použitá ve větě, a přesto nepochopí význam sdělení, neboť nezná gramatiku daného jazyka. Význam sdělení není součtem významu použitých slov. Významu sdělení nabývá teprve určitým způsobem vázání slov do vět a vět do souvětí. Smysl sdělení je také určen pořadím slov ve větě. (STRNADOVÁ 1998)

Každý z výše uvedených důvodů způsobuje, že neslyšící člověk s malou znalostí českého i jiného jazyka, velmi obtížně dešifruje obsah informací z běžně psaného textu, přestože zná použitou abecedu.

Češtinu by se od narození hluché děti měly učit jako svůj druhý jazyk. Ještě než dojde k vyvozování hlásek pomocí zraku a hmatu, mělo by se dítě seznámit s jazykem v jeho písemné podobě a se způsobem jeho použití.

Pokud člověk umí číst jen mechanicky bez porozumění, není k četbě motivován. Vzniká začarovaný kruh. Neslyšící člověk nerad čte, jestliže nezná jazyk, a čtenému textu nerozumí. A protože málo čte, má méně příležitostí daný jazyk lépe poznat. Je to škoda, protože četba by mohla být vhodným modelem k osvojení si jazyka, ale i cenným zdrojem informací.

Tento problém by se asi mimo jiné mohl řešit tak, že by se neslyšící děti po osvojení znakového jazyka seznamovaly s písemnou formou češtiny poté, co již znají obsah sdělení ve znakovém jazyce.

Důležitou roli mohou také hrát televizní titulky. Neslyšící, který sleduje titulky, zpočátku rozumí jen velmi málo, ale ve spojení s obrazem si smysl některých často opakovaných slov může postupně domyslet. K dalšímu rozšiřování slovní zásoby jsou dobré knihy, kde jsou příběhy ze známých titulkovaných seriálů, poněvadž předchozí znalost příběhu jim velmi pomůže při rozumnění textu a orientaci v něm. Nebo jsou vhodné takové knihy a časopisy, kde je hodně ilustračních obrázků.

2. SLYŠÍCÍ DÍTĚ VE SPECIFICKÉM VÝCHOVNÉM PROSTŘEDÍ

2.1. Nedostupnost obecných informací a odlišné životní zkušenosti

Dodržování správných výchovných zásad není vždy snadné pro slyšící rodiče, natož pak pro rodiče neslyšící. U neslyšících rodičů k tomu přistupují některé dodatečné faktory. Strnadová (1996) poukazuje na to, že neslyšícím rodičům chybí mnoho informací, které jim nikdo nesdělil a v některých situacích sami potřebují tlumočnicka znakové řeči. Neslyšící rodiče mají situaci o to složitější, že je nikdo nepoučil, jak správně vést a vychovávat své dítě. Musíme si také uvědomit, že v minulosti vyrůstala značná část neslyšících v internátech, odkud tedy mají znát správné zásady výchovy? To, co neslyšící rodiče znají, dokážou bez problémů předat i svým dětem - neslyšícím i slyšícím. Nicméně neslyšícím chybí všeobecné informace. Jde o pozůstatek z minulosti, kdy byla neslyšícím přisouzena podřadná role ve společnosti, a tak nebylo možno dosáhnout vyššího stupně vzdělání. Mělo to i řadu dalších negativních důsledků pro jejich život, jako je výběr povolání a možnost seberealizace. Současně s tím souvisí, že neslyšící nemají tu možnost dozvědět se mnoho informací jenom odposlechem hovorů lidí kolem sebe. Pro slyšícího člověka je samozřejmostí běžná konverzace s druhým člověkem, nezáměrně může vyslechnout hovory jiných lidí, jsou mu dostupné programy televizního vysílání, poslech rádia a návštěva kina, což bývá pro neslyšícího člověka mnohdy nedostupný luxus. Slyšící dítě se prostřednictvím sluchu dozvídá o různých jevech, které samo nevidělo, nezažilo. Má větší přísun informací než jeho neslyšící rodiče, kteří jsou odkázáni na příjem většiny informací zrakem.

Publikace Naše dítě je tu (překlad z německého originálu Jitka Sinecká a Jaroslav Hauser 2003), je ojedinělou knihou o výchově slyšícího dítěte v neslyšící rodině. Kniha je průvodcem pro neslyšící rodiče do 1 roku dítěte. Neslyšící rodiče mají stejné právo na dostupné informace stejně jako rodiče slyšící. Dalo by se tak předejít mnoha omylům a výchovným chybám. Také Strnadová (1995) se zmiňuje o nedostatku zkušeností a informací tohoto druhu. Navrhuje řešit tuto problematiku zařazením výchovy k rodičovství včetně základních výchovných postupů do rodinné výchovy na školách pro neslyšící děti.

Pravdou je, že se mnohé posunulo kupředu v otázce přístupu společnosti k této problematice. Od června 2004 poskytuje Centrum pro neslyšící maminky při Ústavu pro péči o matku a dítě (ÚPMD) v Praze 4 Podolí, stejnou péči jako slyšícím těhotným ženám. Mohou

zde rodit sluchově postižené matky z celé České republiky. Před porodem je nutná návštěva v poradně. V Centru působí 4 asistenti, ti ovládají základy znakového jazyka a dokáží maminkám i odborně poradit. Péče o neslyšící maminky začíná již před porodem. Jedenkrát do týdne je v poradně přítomen tlumočnický jazyk ze střediska rané péče Tamtam. Setkávání probíhají vždy po vzájemné domluvě, proto je možno domluvit návštěvu tlumočnicka individuálně např. při ultrazvukovém vyšetření apod. Na žádost matky může být tlumočnický přítomen také u porodu. Většinou maminkám tlumočí stejný tlumočnický, kterého již zná z předchozích setkání.

Pro maminky je k dispozici jeden pokoj vybavený speciálními pomůckami - počítačem, světelnou a vibrační signalizací pláče dítěte, signalizací klepání na dveře. V Centru preferují systém rooming in, což znamená, že maminka má dítě stále u sebe. Již během pobytu je možné vyšetřit sluch u novorozence, takže rodiče hned ví, zda jejich dítě bude sluchově handicapováno. Dále je možná spolupráce s foniatrickým pracovištěm ve Fakultní nemocnici v Motole a Centrem rané péče Tamtam. (<http://mail.upmd.cz>).

Výchova slyšícího dítěte neslyšícími rodiči je srovnatelná s výchovou slyšícího dítěte slyšícími rodiči, ale v určitém směru se svými specifiky odlišuje. Zvláštnosti výchovy spatřujeme zejména v odlišné jazykové komunikaci, v kultuře, myšlení a jednání neslyšících. Také zde mohou nastat problémy, např. dorozumívací potíže, výchovné potíže atd.

2.2. Specifika výchovy

Jak pečují neslyšící rodiče o své malé dítě, když neslyší jeho pláč? Možná, že i Vás napadla tato otázka. V prvních měsících to opravdu neslyšící matka nemá snadné. Je pro ni obtížné vystihnout, kdy dítě pláče, pokud na něj nevidí. Se zvýšenou pozorností musí sledovat projevy dítěte zrakem a u toho ještě vykonat spoustu další práce související s péčí o dítě a o domácnost.

Dnes máme k dispozici moderní technické pomůcky, jenž jsou rodičům nápomocné v péči o jejich dítě. Monitorovací kamera umožňuje zvukovou a zejména vizuální kontrolu dítěte. Kvalitní kamera s nočním viděním umožňuje sledovat dítě i ve tmě. Jednotka je vybavena kontrolním systémem, který skýtá možnost ověřit si jeho funkci. Dalšími pomůckami jsou monitory dechu. Snímací deska je umístěna pod matrací nebo podložku, na které dítě spí. Deska se těla dítěte vůbec nedotýká. Citlivá elektronika trvale sleduje a zobrazuje frekvenci dechu dítěte. Každý nádech potvrdí zelená signálka bliknutím. Kdyby

došlo k zástavě dechu, nebo by dítě dýchalo nepravidelně, začne houkat varovný signál a začne blikat červené světlo. V kombinaci s elektronickou chůvou je rodič na problém upozorněn vibracemi na rodičovské jednotce elektronické chůvy.

Jak ale neslyšící matka pozná, že dítě pláče v noci, když ona spí? Někdy spí matka společně s dítětem, má jej v těsné blízkosti. Jestliže dítě pláče či je neklidné, matka ucítí jeho vibrace. Nebo tento problém pomůže vyřešit signalizátor pláče dítěte. Mikrofon zachytí akustický signál, který je přeměněn do světelné podoby.

Přesto rodiče dbají zvýšené ostražitosti, protože nemohou sluchem kontrolovat pohyb dítěte, manipulaci s různými předměty, případně nějaký úraz.

Jsou-li v blízkosti např. slyšící prarodiče, upozorní matku na zvukové projevy a potřeby dítěte. To u nich může vyvolat pocit, že výchova vnoučete bude spočívat převážně na jejich bedrech.

Slyšících dětí, jež mají neslyšící rodiče není málo, 90 až 95 procent neslyšících má slyšící děti. Slyšící děti neslyšících rodičů vytvářejí specifickou skupinu, která vyrůstá ve dvou světech – ve světě neslyšících a ve světě slyšících. Často jsou tyto děti bilingvní tzn. doma komunikují ve znakovém jazyce a mimo domov v jazyce českém. Téměř všechny děti mají zkušenost s tlumočením pro své rodiče, někteří z nich se v dospělosti stanou profesionálními tlumočníky.

Pro malé děti je přirozené, že rodiče doma komunikují ve znacích. Děti jim rozumí a znakový jazyk je jejich druhým nebo i prvním jazykem. Rodiče nemusí mít obavy, že by se děti nenaučily mluvit. Pokud jsou v kontaktu se slyšícími příbuznými – zejména prarodiči, naučí se mluvit bez větších problémů. Pravidelný kontakt se slyšícími jim zajistí školka, později také škola. Je tedy chybou, když se neslyšící rodiče snaží za každou cenu na své děti mluvit. Důležitější je, aby jejich komunikace byla přirozená a plnohodnotná.

Člověk má vrozené mentální předpoklady pro osvojování jakéhokoli jazyka, důležitá je stimulace prostředí. Jazykový vývoj dítěte je nedílnou součástí jeho kognitivního a sociálního vývoje a ovlivňuje tak zcela zásadně osobnost lidského jedince.

V období, kdy je mozková tkáň zralá, musí prostředí dítě stimulovat k uskutečnění genetického programu osvojování si gramatických struktur, aby vznikly nervové spoje. Je jedno u jakého jazyka si dítě gramatické struktury vytvoří. Musí to však být jazyk, který mu je smyslově přístupný. V okamžiku, kdy má dítě osvojené gramatické struktury jakéhokoli jazyka, může si později osvojovat jazyky další. Pokud dítě tímto stádiem neprojde, nemohou uskutečnit stadia následující (automatizace řeči, čtení, psaní). Senzitivní období pro vznik a

vývoj gramatických struktur (jazykových vzorců) je podle lingvistů časově omezeno. Nachází se mezi 2. a 5. rokem života a v případě promeškání se ztráta nedá plnohodnotně dohnat.¹¹

Bezjazyčí je stav, kdy člověk nemá dostatečné jazykové kompetence, které s sebou přinášejí i sociální a kognitivní nedostatečnost. Velmi často se v tomto stavu nacházejí neslyšící děti slyšících rodičů. Takové děti mají dostačující kompetence na úrovni interpersonální komunikace, ale na úroveň kognitivně akademických jazykových dovedností často nedospějí v žádném jazyce – ani ve znakovém ani v českém. Avšak tato úroveň kognitivních dovedností je potřeba k abstraktnímu a kritickému myšlení, k rozhodování, k propojování věcí do kontextu.

Ve školce nebo ve škole si děti uvědomí, že jejich rodiče jsou trochu jiní než rodiče ostatních dětí. Uvědomují se také to, že ve škole je hluk, kdežto doma ticho. Například věděli byste podle čeho bychom mohli ve škole poznat dítě neslyšících rodičů? Tyto děti mnohem více vyžadují oční kontakt, jsou zvyklé při komunikaci sledovat druhého. Více se dotýkají druhých a z počátku mohou být překvapené, že je to někomu nepříjemné. Na začátku mohou mít problém v českém jazyce ve výslovnosti některých slov, v rozlišování tykání a vykání nebo při stavbě věty. Oni se zeptají: „Kdy oběd?“ místo „Kdy bude oběd?“ Projevují se zde typické kulturní a jazykové zvyklosti neslyšících. Tyto děti se mohou v třídním kolektivu cítit jako menšina. Není výjimkou, že se v určitém vývojovém období za své rodiče stydí.¹²

Člověk je formován vztahy ve svém okolí, vztahy s ostatními lidmi. Přístup veřejnosti k lidem s jakoukoli odchylkou je důležitý. Děti vnímají a často přijímají postoje jiných lidí. Jestliže společnost – např. i vrstevníci dávají dítěti najevo negativní postoj k odlišnosti jeho rodičů, dítě to nese velmi těžce. Dítě má k rodičům citový vztah a potřebuje si svých rodičů vážit. Odmítavé přístupy lidí k jeho rodičům, ohrožují dítě z hlediska narušení psychické rovnováhy. Dítě se z pravidla neumí tomuto negativnímu působení bránit.

Každý člověk má potřebu začlenit se do společnosti ostatních a být tak součástí skupiny lidí. S tím úzce souvisí tendence nevybočovat výrazným způsobem z celku, protože to vyvolává posměch či nelibost u ostatních. Dítě neslyšících rodičů tak může být vnímáno jako odlišné dítě.

Janotová a Řeháková (1990) zjistily, že slyšící děti mají často ke znakovému jazyku negativní vztah, ať už proto, že se nechtějí od slyšících lišit, nebo proto, že se celému okolí zdůrazňovalo, že se znakové řeči nemají učit a mají na neslyšící jen mluvit. Opačným

¹¹ Internetové stránky www.ticho.cz/clanky/svet_neslysicich

¹² Časopis GONG, 04/2006, ročník xxxv, článek CODA – slyšící děti neslyšících rodičů. Str. 12

důvodem může být i to, že již od dětství plní děti namáhavou úlohu tlumočnicka rodičů. Postoje slyšících dětí k neslyšícím rodičům se mění během různých vývojových období. Rozhodujícím faktorem pro postoj slyšících dětí neslyšících rodičů ke znakovému jazyku však bývá citový vztah k rodičům. „Poslední desetiletí bylo pro Českou republiku v mnoha ohledech přelomové, a to se týká i postojů k lidem, kteří se od většinové populace nějakým způsobem odlišují. V souladu s tím se veřejnost začíná dívat jinak i na naše neslyšící spoluobčany. Hluchotu postupně přestáváme považovat za „postižení“, které musíme napravit a dosáhnout tak toho, aby neslyšící mluvili jako my, slyšící většina. Veřejnost se postupně učí respektu ke kulturní a jazykové jinakosti neslyšících.“¹³ Změna nastala i uvnitř společnosti Neslyšících. Mladí lidé začínají hájit práva své komunity, postavení znakového jazyka ve svém životě, jeho roli ve vztahu ke vzdělání a kultuře Neslyšících. To se odráží i na zdravém sebevědomí neslyšící mládeže.(GAVELČÍKOVÁ 2003)

Problematika slyšících dětí sluchově postižených rodičů, neměla dosud odpovídající pozornost. S těmito dětmi se však setkávají pedagogové v mateřských a základních školách a málokdy berou na vědomí, že odchylky v chování nebo prospěchu dítěte jsou dány jinými způsoby komunikace v rodině a dalšími faktory.

Jedním z hlavních problémů je vývoj a rozvíjení řeči těchto dětí, jenž nemají u rodičů dostatečný vzor řeči pro napodobování. Proto pediatři doporučují rodičům pobyt dětí v jeslích, aby měly možnost být v obvyklém mluvícím prostředí.

Slyšící batole matku zavolá, když něco potřebuje. Slyšící dvouletá holčička neslyšící matku nezavolala, nýbrž ji zatahala za sukni, aby se matka otočila a podívala a mohla odezírat, co dítě povídá. Dítě si samo našla cestu ke komunikaci. (JANOTOVÁ, SVOBODOVÁ 1996)

Docházku svých dětí do jeslí či mateřské školy vítají i samotní neslyšící rodiče, kteří si uvědomují výchovný význam těchto institucí. Nepostradatelnou oporou v domácím prostředí jsou slyšící prarodiče.

Vývoj řeči dítěte neslyšících rodičů bývá opožděn, ukazuje se, že je omezeno také rozumění řeči. Postižena je i artikulace a zvuková stránka řeči, která se při pobytu dítěte v mluvícím prostředí a díky odpovídající péči může rychle zlepšovat. Samozřejmě také dochází k dalšímu rozvoji slovní zásoby dítěte.

¹³ MACUROVÁ, A. *Speciální pedagogika*. Praha: Portál, 2001

Domácí prostředí v rodině neslyšících rodičů přináší dítěti i další úskalí. Jde především o to, že slyšící dítě už útlém věku vnímá z prostředí různé zvuky. Kvůli postižení rodičů dítě k těmto zvukům nedostává žádná vysvětlení, matka na jeho údiv nereaguje, neví proč se dítě rozhlíží atd. Dítě někdy reaguje neklidem, strachem na zvuky, které předtím nikdy neslyšelo (zvuk mixéru v sousedním bytě). Slyšící matka vše dítěti vysvětlí a uklidní jej.

Neslyšící rodiče mohou dítě zahlcovat až přemírou zvukových podnětů: televize nebo rádio jsou nastaveny na vysokou hlasitost, protože nedokáží posoudit, jaká hlasitost je pro dítě optimální. Nebo hrají po dlouhou část dne či pozdě do noci. Nadměrná hlučnost může však u dítěte způsobovat únavu, poruchu pozornosti, až neochotu k poslouchání. (JANOTOVÁ, SVOBODOVÁ 1996). Někdy také rodiče ve snaze dítěti pomoci rozvíjet řeč, nahrávají z televize různé programy pro děti, ale nedokáží při tom posoudit, zda odpovídají věku dítěte, zda jim poskytnou vhodný vzor řeči, a zda je i vhodná délka pořadu.

Pedagogové mají ve vývoji osobnosti dítěte neslyšících rodičů velice významnou roli. Nejde totiž jen o rozvoj řeči, o kterém již byla zmínka, ale jde především o emocionální podporu dítěte. Neobvyklá řeč, případně užívání prvků znakového jazyka neslyšící matkou, vzbuzuje pochopitelně zájem u ostatních dětí, jenž se projevuje vůči dítěte spíše negativně. Tady záleží na pedagogovi, aby vhodnou formou ostatní děti poučil.

Je důležité, aby pedagog našel jednoduchou formu komunikace s matkou dítěte, aby jí mohl dát potřebné informace. Je vhodné, aby někdy s matkou do školky či školy přišel někdo slyšící z širší rodiny dítěte. Navázání spolupráce s logopedem ze speciálně pedagogického centra je vhodné v případech, kdy je třeba více odborné péče při rozvoji řeči. Je nutné si uvědomit, že v předškolním věku toto dítě potřebuje v mateřské škole výraznou individuální péči a citovou podporu. (JANOTOVÁ, SVOBODOVÁ 1996)

Na základní škole bývá řeč dítěte po předchozí péči přiměřeně rozvinuta. Někdy je třeba ještě úprava artikulace, nedostatky mohou ještě přetrvávat ve slovní zásobě, ta se však nadále rozvíjí a upřesňuje.

„Na dítě neslyšících rodičů jsou v průběhu školní docházky do základní školy kladeny větší nároky než na děti slyšících rodičů. Mohou často v kontaktu ve slyšícím prostředí zastupovat celou rodinu. Někdy velmi výrazně pociťuje rozdíl přístupu slyšícího prostředí k jeho rodičům, a tento fakt nemůže obvykle úměrně svému věku náležitě psychicky zpracovat.“¹⁴

¹⁴JANOTOVÁ, N., SVOBODOVÁ, K. *Integrace sluchově postiženého dítěte v mateřské a základní škole*. Praha: Septima, 1996.

Neslyšící rodiče se na počátku výchovy svého dítěte zabývají otázkami, zda budou na výchovu stačit, kdy jejich dítě pochopí, že rodiče mají sluchovou vadu, jak se dítě naučí mluvit. Zda budou svému dítěti rozumět, i přesto že se na dítě mluví způsobem odpovídající jeho věku. Tyto starosti jsou ve většině případů zbytečné. V případě, kdy neslyší oba rodiče, si dítě záhy všimne, že na sebe rodiče musí vidět, aby si rozuměli, a že se dorozumívají prostřednictvím rukou. Snadno se přizpůsobí. Rozdílná situace nastává ve chvíli, kdy jeden z rodičů slyší a druhý ne. O tomto faktu se zmiňuje Strnadová (1995). Z vlastní zkušenosti uvádí, že rodiče někdy experimentují. Formou hry se snaží malému dítěti předvést, že jeden z rodičů nepřiběhne na jeho zavolání a nereaguje na každé jeho žvatlání radostně jako druhý rodič, který slyší. Dítě po nějakém čase tento princip pochopí a naučí se na sebe upozorňovat dotykem, mávnutím rukou nebo dupnutím.

O obdobné situaci mi vyprávěla z respondentka v průběhu rozhovoru. Také vyrůstala v neslyšící rodině. Sdělila mi, že jako malá velmi brzy sama pochopila, že na zavolání maminka nereaguje, a tak kdykoli chtěla maminčinu pozornost, zablikala vypínačem osvětlení, nebo ji třeba zatahala za sukni.

Gavelčíková (2002) hovoří o zkušenosti další tlumočnice, přesněji řečeno o zkušenosti s její dcerou. „Když mojí dceři bylo asi 2,5 roku, tak při komunikaci používala jak znakový jazyk, tak mluvené slovo. Při rozhovoru s babičkou pochopitelně „znakovala“ a artikulovala avšak bez hlasového projevu, když se však otočila na mě, okamžitě začala komunikaci v mluveném slově. Za povšimnutí stojí fakt, že ji nikdo neupozornil, jak má správně a dobře používat formu komunikace. Sama poznala, jak má ke komunikaci přistupovat.“¹⁵ To potvrzuje, že i malé dítě, je-li dostatečně vnímavé a bystré, záhy pochopí, jaký komunikační prostředek s danou osobou užít, aby mohlo sdělit své potřeby, přání a pocity a bylo mu současně porozuměno.

2.3. Organizace CODA

Slyšící děti neslyšících rodičů jsou ve světě označovány pod termínem CODA z anglického Children Of Deaf Adults. Pod stejnojmenným názvem pracuje i mezinárodní sdružení těchto dětí. Je to organizace, jež se spolupodílí na mnoha výzkumech v oblasti znakového jazyka, sociologie, psychologie atd. Nabízí poradenské služby, pořádá různé

¹⁵ GAVELČÍKOVÁ, S. *Výchova slyšícího dítěte v neslyšící rodině*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.

semináře, společenské akce, kurzy znakového jazyka, setkání rodičů s dětmi aj. Nefunguje samoučelně, snaží se rozšířit prostřednictvím médií, především internetu, povědomí laické veřejnosti o kultuře Neslyšících, podává nejnovější informace z oblasti znakového jazyka a přibližuje slyšícím lidem život Neslyšících. Veškeré jejich úsilí směřuje k zachování, podpoře a rozvoji dvojího kulturního a jazykového dědictví slyšících dětí neslyšících rodičů. V současné době probíhá výzkum na Gallaudetově univerzitě zabývající se problematikou slyšících dětí neslyšících rodičů. V roce 2007 bude Španělsko pořádat mezinárodní konferenci o problematice CODA.

Problémy, které přináší specifická prostředí, ve kterém tyto děti vyrůstají, žádají pomoc odborníků. Hovoříme o problémech s mluvenou řečí, s výslovností a s pocitem méněcennosti. V Hamburku vznikla organizace Sprach Signal zabývající se ranou péčí pro CODA děti. Specialisté se zaměřením na surdopedii, logopedii a psychologii s dětmi rozvíjí mluvený projev, slovní zásobu a výslovnost. Velký důraz se klade i na spolupráci s rodiči. Odborníci komunikují s rodiči, odpovídají na jejich dotazy a pomáhají řešit vzniklé problémy. Samozřejmostí je i podpora při začlenění rodiny do okolí (důležité jsou vztahy se sousedy, slyšícími rodiči, učitelkami v mateřských školách). V praxi to pak probíhá tak, že pracovníci Sprach Signal pomáhají rodičům s navazováním kontaktů a s vysvětlením slyšícímu okolí, jak mají s neslyšícími komunikovat.

Pracovníci ovládají znakový jazyk a nijak nebrání dětem v jeho užívání. Zároveň doporučují neslyšícím rodičům, aby s dětmi komunikovali svou řečí, tedy ve znakovém jazyce. Slyšící děti naléhavě potřebují znakový jazyk svých rodičů. Společný život je intenzivnější a lehčí, když si otec, matka a dítě mohou vzájemně dobře rozumět. Tato raná péče probíhá v průměru dvakrát týdně v domácím prostředí nebo v mateřské škole.

2.2. Bilingvismus slyšících dětí neslyšících rodičů

Bilingvismus neboli dvojjazyčnost znamená ovládnutí dvou jazyků na stejné úrovni. Budeme-li se důkladněji zabývat problematikou bilingvismu, je nutné vymezení tohoto termínu. Nebude to tak lehké, neboť co autor, to jiný názor. Někteří autoři pokládají za bilingvní osobu, která ovládá oba jazyky jako rodilý mluvčí, tedy v rovině porozumění, produkce, čtení, psaní a recepce. Ani my sami se nepokládáme za bilingvní hned poté, co si osvojíme druhý jazyk na školní úrovni. A tak to vypadá, že si většina z nás myslí, že člověk je bilingvní tehdy, pokud ovládá oba jazyky na úrovni rodilého mluvčího. Je ale tato představa

úplně správná? Vždyť mnoho rodilých mluvčích v mnoha zemích světa je ještě nyní negramotných. Zdá se, že je opravdu nad čím přemýšlet.

Ale je jisté, že je nutno rozlišovat různé stupně bilingvismu. Jak jsem již výše zmínila, jedná se o čtyři základní jazykové dovednosti: čtení, psaní, mluvení, rozumění a naslouchání.

Není těžké zjistit, že u bilingvistů je stupeň ovládnutí každé ze čtyř uvedených zručností různý. Rozhodující je tu pravděpodobně vliv prostředí, ve kterém se člověk pohybuje a nároky, které se na něho a na využívání jednotlivých dovedností kladou ze strany okolí. „Vyvážený bilingvismus se vyskytuje zřídka. Úlohu tu sehrává způsob osvojení si dvou jazyků, věk, pořadí ve kterém byly jazyky osvojené, motivace a jiné. Většina bilingvistů je fluentnější v jednom ze svých jazyků, a proto se někdy při charakterizování uvádí tento jazyk jako první (český mluvený - český znakový bilingvismus).“¹⁶

2.2.1. Vliv bilingvismu na psychiku dítěte

Jaký vliv má bilingvismus na psychiku dítěte? Tak nad touto otázkou přemýšlelo mnoho psychologů, pedagogů a lingvistů. Tato otázka má často akademický charakter, neboť většina lidí, stejně jako v našem případě slyšící děti neslyšících rodičů, nemá jinou volbu.

V prvotním bádání převládal názor, že bilingvismus negativně ovlivňuje intelektuální vývoj dítěte, že omezuje kapacitu mozku k nabývání jiných znalostí, že dochází ke směřování obou jazyků, a že zpomaluje osvojování jazyka.

Peal a Lambert prováděli v roce 1962 výzkum, kde došli k závěru, že bilingvní děti zkoumaného vzorku jedné montrealské školy měly lepší výsledky v testech nonverbální i verbální inteligence. Pro zajímavost cituji jejich závěry: „Intelektuální zkušenost s dvěma jazykovými systémy děti obohatila o jistou duševní flexibilitu, byly lepší pokud jde o koncepční myšlení (tvoření představ), a měly mnohotvárnější intelektové schopnosti v tom smyslu, že dovednosti rozvinuté bilingvismem byly mnohotvárnější. Na základě tohoto výzkumu nelze říci, že inteligentní dítě se stane bilingvním, nebo že bilingvismus napomůže intelektuálnímu rozvoji dítěte, ale je mimo jakoukoli pochybnost, že tyto děti jsou intelektuálně rozvinutější, na rozdíl od monolingvních mají ucelenější strukturu inteligence, kterou mohou používat pro všechny typy intelektových úloh.“¹⁷

¹⁶ GAVELČÍKOVÁ, S. *Výchova slyšícího dítěte v neslyšící rodině*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.

¹⁷ JABŮREK, J. *Bilingvní vzdělávání neslyšících*. Praha: Septima, 1998.

Probíhaly i další výzkumy, v nichž se ukázalo, že bilingvismus může pozitivně ovlivnit poznávací schopnosti jako například: vědomí arbitrárnosti jazyka (mezi znakem a jazykem není přímá souvislost), rychlejší oddělení významu od zvuku, větší schopnost a variabilnost myšlení, větší schopnost vyhodnocování neempirických protikladných výroků, větší schopnosti při tvoření představ, kreativního myšlení. (JABŮREK 1998)

Dvojjazyčnost slyšících dětí neslyšících rodičů souvisí s jazykovou a kulturní menšinu jejich rodičů. Dítě úplně přirozeně, s přispěním rodičů, začne užívat znaky. Jedná se o případ, kdy rodiče ke komunikaci znakový jazyk používají. Dříve byl vzdělávací systém neslyšících orientován zejména na metodu orální. Děti při vyučování nesměly mezi sebou, „znakovat“, pokud byly přistiženi, hrozil jim i fyzický trest. I přestože byl od roku 1984 platný školský zákon: Zákon 29/1984 Sb. o soustavě základních škol a středních škol, jenž povoloval mimo jiné vzdělání neslyšících dětí ve znakovém jazyce, nebyl ve školách uplatňován. Tato situace se změnila po roce 1989, kdy byl novelizován. Právo neslyšících dětí na vzdělávání ve znakovém jazyce bylo u nás uznáno v květnu 1990. Ačkoli byl znakový jazyk dlouhá léta zastíněn oralismem, neztratil mezi neslyšícími na důležitosti. Díky tomu rodiče, kteří v této době vyrůstali, mohli svým slyšícím dětem předat svůj jazyk.

Znalosti jazyka jsou velmi úzce spjaty se sociální zkušeností člověka a s prostředím, ve kterém vyrůstá. Slyšící dítě má oproti svým neslyšícím rodičům výhodu například i v tom, že má více zprostředkovaných zkušeností a lepší znalosti mluveného jazyka, takže na základě kontextu snadno porozumí i sdělení obsahující slova, jejichž pravý smysl mu dosud nebyl vysvětlen.

V oblasti mluveného jazyka disponují slyšící děti jak spisovnou, tak i hovorovou formou jazyka, kdežto rodiče znají pouze český spisovný jazyk. Rodiče nebyli vystaveni hovorové češtině a ve škole se přirozeně učili jazyku oficiálnímu.

„Slyšící děti v neslyšících rodinách se vyvíjejí zcela normálně, protože se s rodiči bez problémů dorozumí - naučí se znakovou i mluvenou řeč. Vyrůstají ve dvojjazyčném prostředí - v rodině se dorozumívají jiným jazykem než mimo rodinu.“¹⁸

Středem zájmu bývají i metody bilingvní výchovy dětí, existuje více možností této výchovy. Zmíním se pouze o jedné, která se v souvislosti s neslyšícími může vyskytnout. Jednou z bilingvních metod výchovy může být užívání odlišného jazykového kódu matky od kódu otce. „Například matka je slyšící nebo nedoslýchavá a komunikuje s dítětem mluvenou řečí, zatímco neslyšící otec používá znakovou řeč. Literatura však upozorňuje, aby v bilingvní

¹⁸ GAVELČÍKOVÁ, S. *Výchova slyšícího dítěte v neslyšící rodině*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.

výchově nedocházelo ke střídání rolí matky a rolí otce, může to ztížit orientaci dítěte. V minulosti nebylo toto specifické bilingvní prostředí pojímáno jako dvojjazyčné a to z výše popsaných souvislostí o vzdělávání neslyšících.¹⁹

Dnes je velmi diskutovanou otázkou tlumočení slyšících dětí svým neslyšícím rodičům. Ovšem tomuto jevu se nelze v rodinách vyhnout. Jde o přirozené vyplynutí ze situace. Pokud rodiče na své děti nenaléhají a děti tyto situace prožívají bez stresu, má to pro jejich jazykový vývoj kladný účinek.

Rozšiřují si slovní zásobu a komunikační schopnosti, jsou v různých situacích, do kterých by se jejich vrstevníci vyrůstající ve slyšící rodině těžko dostali. Poznávají dva jazyky (jazyk mluvený a jazyk znakový), poznávají dvě kultury (kulturu slyšících a kulturu neslyšících). Slyšící děti neslyšících rodičů žijí ve dvou světech, které se odlišují a současně prolínají.

2.2.2. Vývoj mluvené řeči slyšících dětí neslyšících rodičů

Institut speciální pedagogiky Univerzity Ludwiga Maxmiliána v Mnichově prováděl v roce 1997 výzkum na téma Vývoj řeči slyšících dětí, které mají rodiče s velmi těžkým sluchovým postižením nebo neslyšící rodiče (In: Efeta otvor sa, 2000). Výzkum realizovaly Leonhardtová a Grünerová.

Na počátku výzkumu analyzovaly vědecké práce od zahraničních kolegů, z nichž získaly podnětné informace. Zjistilo se, že na vývoj řeči dvouletých slyšících dětí nemá sluchové postižení rodičů téměř negativní vliv. V pozdějším věku, asi 3,4-4,4 let, jsou u značného počtu dětí patrné odchylky v syntaktické rovině mluveného jazyka. V projevech dětí se často vyskytovaly gramatické struktury znakového jazyka. Další výsledky ukázaly vliv sluchového postižení na vývoj řeči ve věku od 6 do 12 let dítěte. Konkrétně se jedná o narušenou komunikační schopnost, problémy s porozuměním řeči a nedostatečnou slovní zásobu. (GAVELČÍKOVÁ 2002)

Leonhardtová a Grünerová na výzkum použily normovaný test - Test řeči pro děti předškolního věku (KISTE), který se v Německu používá. Test je zaměřen na produktivní a také receptivní řečové výkony. Dále sleduje stav dětské řeči na třech úrovních – řečově-komunikativní, sémanticko-lexikální a morfologicko-syntaktické.

¹⁹ GAVELČÍKOVÁ, S. *Výchova slyšícího dítěte v neslyšící rodině*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.

Autorky výzkum shrnují informacemi, že nejohroženější jsou mladší děti. Ty starší mohou svůj řečový deficit spíše vyrovnat, neboť navštěvují mateřskou školu a stýkají se častěji se slyšícími lidmi. Velkou důležitost připisují délce každodenního kontaktu se slyšícími. V této skutečnosti vidí hlubší souvislosti, než v pozici mezi slyšícími sourozenci, které se dosud přisuzovala velká úloha. (GAVELČÍKOVÁ 2002)

Se závěry německého výzkumu lze souhlasit. Hlavní roli v osvojování jazyka – mluveného či znakového, hraje samotná komunikace. Dítě musí mít dostatek příležitostí se pravidelně a v delších časových intervalech s danou jazykovou skupinou setkávat.

Další výzkumy zabývající se otázkou vývoje řeči slyšících dětí neslyšících rodičů se ve svých závěrech různí. Souvislost můžeme hledat v mnoha faktorech. První řadě každé dítě je individualita, má jiné dispozice, jiné výchovné podmínky, jinou míru adaptability. Zejména existuje velké množství komunikačních prostředků v neslyšící rodině (mluvený jazyk za pomoci odezírání, znakový jazyk, mluvená řeč doprovázená znaky, znakovaná čeština).

V rodinách, kde neslyšící rodiče komunikují s dítětem výhradně orální řečí (především, je-li jeden z rodičů nedoslýchavý) mají děti menší odchylky ve vývoji řeči než v rodinách, které preferují znakový jazyk.

Jak se slyšící dítě naučí v neslyšícím prostředí správně mluvit?

Teorie nativismu říká, že každé dítě přichází na svět biologicky vybaveno zmocnit se jazyka. S touto teorií souvisí další pojem a to univerzální gramatika, tzn. že dítě je schopno osvojit si jakoukoli gramatiku jazyka, jemuž je vystaveno.

Neslyšící rodiče si většinou uvědomují nutnost včasné stimulace řeči svých dětí. Snaží se začlenit své dítě do kolektivu slyšících dětí a tím jim mimo jiné umožnit také úspěšný start ve škole. Jejich děti bývají velmi často zařazovány do jeslí, mateřských škol a různých mimoškolních zařízení, většinou na doporučení lékařů. Má-li dítě slyšící prarodiče a může-li být s nimi pravidelně v kontaktu, opět to příznivě přispívá k rozvoji řeči. Setkávání s prarodiči je také důležité pro sociální vývoj dítěte. Předpokládá to dobré vztahy mezi prarodiči a rodiči.

Nepříznivé je, aby jeden z prarodičů přejímal roli neslyšícího rodiče. Není výjimkou setkat se s chybným přístupem slyšících prarodičů, ale i učitelů, lékařů a dalších odborníků, kteří si myslí, že mají právo rozhodovat, jak má život neslyšících vypadat.

Věra Strnadová je sama neslyšící a ocitla se v roli neslyšícího rodiče slyšícího dítěte. Také se zpočátku zabývala otázkami, které neslyšící rodiče řeší, narodí-li se jim slyšící dítě. „Budu na jeho výchovu stačit? Jak poznám, až řekne poprvé „máma“? Jak budu opravovat jeho výslovnost?...“

„Viděla jsem kolem sebe, že spousta neslyšících rodičů řeší situaci tím, že využije pomoci babiček. Někdy babička vychovává vnoučka až do věku pěti let u sebe, „aby se naučilo mluvit“. Takové „odkládání“ dětí z neslyšících rodin je však zbytečné. Slyšící dítě se v každém případě naučí mluvit. Když zůstane u neslyšících rodičů, nejdříve od nich odkouká znakovou řeč, a to dokonce ještě dříve než by se za normálních okolností naučilo mluvit. Znakovou řečí se s rodiči snadno dorozumí. A díky sluchovým vjemům pak samo a bez zvláštního úsilí zvládne i řeč mluvenou, bude-li mít kolem sebe dostatek vzorů.“²⁰

„Mnoho neslyšících rodičů učinilo smutnou zkušenost, že je několikaletý nepřetržitý pobyt dítěte u babičky připravil o jeho citovou náklonnost. Pro rodiče i dítě je lepší, dochází-li babička do rodiny.“²¹

Respondenti, s nimiž jsem uskutečnila rozhovory, mi z vlastní zkušenosti potvrdily, že zůstane-li dítě u neslyšících rodičů, kteří ke komunikaci užívají znakový jazyk, osvojí si dva komunikační prostředky. Většinou si nepamatovali, který z jazyků si osvojili nejdříve, zda znakový nebo mluvený. Výzkumy z poslední doby, a také Strnadová (1995) potvrzují, že se dítě nejprve naučí znakový jazyk, komunikační kód rodičů, poté se naučí mluvenému jazyku, kódu ostatních lidí. Oproti svým neslyšícím rodičům má jejich slyšící potomek výhodu také v tom, že má více zprostředkovaných zkušeností a lepší znalost mluveného jazyka, a tak na základě kontextu lehce porozumí i sdělení obsahující slova, jejichž pravý význam ještě nezná.

2.2.3. Vývoj znakového jazyka u slyšících dětí neslyšících rodičů

Jako mluvené jazyky má i znakový jazyk obdobný ontogenetický vývoj. Aby se dítě ať už slyšící nebo neslyšící naučilo znakový jazyk, musí být tomuto jazyku vystaveno. Spojené státy americké v nejnovějších výzkumech dokládají, že každé dítě má dispozici k fyzické komunikaci, která předchází schopnosti verbálně komunikovat. Prostřednictvím této komunikace lze ovlivnit pocity dítěte, jeho křik, pláč apod. V rané fázi si dítě osvojí pohyby, gesta, výraz obličeje. Znakovým žvatláním označuje odborná literatura období mezi 4. až 6. měsícem života dítěte, dítě napodobuje pohyby rukou a paží dospělých, nejedná se o znaky jako u dospělého, ale vzdáleně se shodují s pohybem a tvarem ruky. (GAVELČÍKOVÁ 2002)

Také jedna z respondentek, si v rozhovoru na tuto zkušenost vzpomněla. Sdělila mi, že si pamatuje, jak ležela v postýlce a pohybovala rukama a prsty, když byli rodiče v blízkosti.

²⁰ STRNADOVÁ, V. *Jaké je to neslyšet*. Praha: ČUN, 1995. str. 98

²¹ STRNADOVÁ, V. *Jaké je to neslyšet*. Praha: Česká unie neslyšících, 1995. str. 98

Rodiče na znakové neboli manuální žvatlání reagují jako na záměrnou komunikaci ze strany dítěte. To motivuje jak rodiče tak dítě ke konverzaci.

V následujících dvou měsících si dítě osvojí protoznaky, jedná se o nedokonalé znaky. Nejdříve je používá ve spojení se sebou samým, k označení lidí, místa, věcí a objektů (často spojené s generalizací). Literatura označuje toto ukazování termínem pointing. V období 8. až 12. měsíce ovládá dítě jeden znak (máma), 16. až 24. měsíc je obdobím dvou znaků (nejčastěji bába, táta, kočka, pes).

P. Knight (2001) uvádí nové poznatky, zmiňuje se o období v rozmezí 12. až 18. měsíce, kdy „znakující“ děti neužívají ukazování ve spojitosti s lidmi, i když ve spojitosti s objekty a místy ano. „Do 30. měsíce komunikuje batole prostřednictvím tří znaků. V této fázi dochází k osvojování morfologie a syntaxe znakového jazyka, používají se komplexnější znakové výrazy. Po pátém roce se upevňuje základní stavba jazyka, ve věku deseti - dvanácti let vrcholí ontogenetický vývoj znakového jazyka. Dítě je schopno užít správně klasifikátory a prostorová slovesa.“²² Vávra (1990) a další autoři poukazují na zajímavé poznatky o neverbální komunikaci dítěte. Neverbální komunikace je vývojově starší jak ve vývoji jednotlivce, tak ve smyslu celého lidstva. Matka několik prvních měsíců komunikuje se svým dítětem výhradně tímto způsobem. Asi do věku tří let dítě perfektně ovládá neverbální komunikaci. Tato jeho schopnost je postupně stále více překrývána verbální složkou poté, co se dítě naučí mluvit. Po nabytí řeči jedinec věnuje stále více pozornosti slovům, a tak postupně klesá jeho schopnost číst neverbální signály druhých. Jen u slyšících dětí neslyšících rodičů je možné osvojit si znakový jazyk prostřednictvím mateřské metody a to ještě za předpokladu, že rodiče ke komunikaci s nimi používají znakový jazyk.

Vrozené intelektové předpoklady, individuální dispozice, podnětnost prostředí. To jsou jen některé faktory mající vliv na zvládnutí jakéhokoli jazyka, tedy i znakového. Osvojování znakového jazyka probíhá ve stádiích, která jsou srovnatelná se stadii mluveného jazyka. Rychlost vývoje a konečný stupeň zvládnutí znakového jazyka v dětském věku se výrazně liší u neslyšících dětí neslyšících rodičů a neslyšících dětí slyšících rodičů, můžeme sem zařadit i slyšící děti neslyšících rodičů. Z tohoto hlediska jsou na tom nejlépe neslyšící děti neslyšících rodičů.

Zjednodušená projevová stránka, nižší znaková zásoba, tak bychom mohli charakterizovat dětskou znakovou řeč. Znaky jsou často významově diferencované, pojmově velmi široké a setkáme se i se znaky mazlivého zdrobnělého charakteru. „Vývoj dětského

²² GAVELČÍKOVÁ, S. *Výchova slyšícího dítěte v neslyšící rodině*. Olomouc:

Univerzita Palackého, 2002.

znakového jazyka je pomalejší než vývoj mluvené dětské řeči u slyšících.²³ Autorka se o vývoji znakového jazyka zmiňuje v souvislosti s neslyšícími dětmi. Její poznatky lze také aplikovat u slyšících dětí neslyšících rodičů. Jednotlivá stadia osvojování znakového jazyka probíhají podobně, jen s tím rozdílem, že si dítě osvojuje ještě jazyk mluvený. Pak hovoříme o bilingvistu.

Většina slyšících dětí neslyšících rodičů si ještě ke znakovému jazyku osvojí odezírání. Napomáhá tomu skutečnost, že neslyšící lidé navazují při hovoru vizuální kontakt, který je nedílnou součástí komunikace neslyšících. Vztah slyšícího dítěte ke znakovému jazyku může během dospívání a získaných zkušeností měnit. V důsledku tlaku vrstevníků, negativní zkušenosti, touhy po splnutí s kamarády, citlivé období puberty, identifikace se slyšícími lidmi a další, může dojít k negativistickému postoji vůči znakovému jazyku.

2.2.4. Tlumočení slyšících dětí neslyšícím rodičům

„Dnes je snaha, aby se z tlumočnictví pro neslyšící stala normální profese. Dříve byly tlumočníky nejčastěji slyšící děti neslyšících rodičů, duchovní působící mezi neslyšícími nebo sociální pracovníci, učitelé nebo rodiče, kteří v určitém rozsahu zvládli znakový jazyk.“²⁴

Třebaže se poměry v oblasti profesionálního tlumočení oproti dřívějším létům podstatně změnil, myslím, že je nemoudré se domnívat, že slyšící děti přestanou svým rodičům tlumočit, třeba i na veřejnosti. Tlumočení slyšících dětí svým neslyšícím rodičům je dnes velmi diskutovanou otázkou. Ve svém věku nemůže dítě rozumět všem termínům a problémům dospělých. Role tlumočnicka by měla být přiřknuta profesionálovi, který se vyzná v termínech, zná danou problematiku, má dostatečnou zásobu znaků a je schopen předat neslyšícímu rodiči přesné informace.

Faktem zůstává, že ve věku, kdy si ještě vrstevníci těchto dětí hrají, umějí slyšící děti neslyšících rodičů nakupovat, telefonovat, vyřizovat různé rodinné záležitosti apod. S rozvojem telekomunikační techniky je dnes běžné, že neslyšící využívají možnosti mobilních telefonů a faxů. Díky tomu mohou snadněji komunikovat se slyšícími lidmi, vyřizovat úřední záležitosti aj.

²³ GAVELČÍKOVÁ, S. *Výchova slyšícího dítěte v neslyšící rodině*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.

²⁴ FREEMAN, D. R., CARBIN, C. F., BOESE, R. J. *Tvé dítě neslyší*. Praha: FRPSP, 1992. str. 277

Děti začínají zastávat v rodině roli tlumočnicka kolem 7. – 8. roku, někdy i mnohem dříve. Dítě postupně přichází do styku s kompenzačními pomůckami rodičů případně sourozenců a učí se s nimi manipulovat. Můžeme si myslet, že tato specifická role dítěte rozvíjí jeho komunikační schopnosti, rozšiřuje obzory, učí ho řešit různé situace a vůbec pěstuje jeho samostatnost.

Ritta Vivolin – Karen, finská badatelka znakového jazyka, má negativní pohled na tlumočnické služby dětí na veřejnosti. Tato badatelka na přednášce - Tlumočnické služby ve Finsku, jež se konala na podzim roku 2001 v Praze, přednesla zajímavý příspěvek.

Mezinárodně platná Úmluva o právech dítěte (Článek 32 - Dětská práce) a finský zákon stanovují, že žádné dítě nesmí pracovat, vztahuje se tedy i na tlumočení dětí. Konkrétně se jedná o tlumočnické aktivity dítěte na veřejnosti, kde by měl být přítomen tlumočnický profesionál, který je za poskytnuté služby placen. Zmínila se také o tom, že děti za tlumočení dostávají odměnu jako např.: bonbóny, zmrzlina, lízátko atd. Stále jsou k těmto službám využívány.

Z předešlých výpovědí je zřejmé, že se s tímto problémem musí vypořádat i vyspělá země jako je Finsko, i když v mnohem menším měřítku než je tomu u nás. V souvislosti s placením tlumočnických služeb ve Finsku uvedla některé překvapivé názory úředníků na tlumočení dětí. Jejich vyjádření znělo: „A jak jste to dělali dříve? To je výborný způsob (když děti tlumočí rodičům), jak ušetřit a zajisté to podporuje dobré vztahy v rodinách.“²⁵

Autorka přednášky stále pokračuje ve své výzkumné práci. Předsevzala si cíl, zmapovat při jakých příležitostech a jak často děti tlumočí. Tyto informace může získat jen od samotných slyšících dětí neslyšících rodičů. Ritta Vivolin – Karen je sama zkušená tlumočnice, a tak mimo jiné poukazuje na to, že tlumočení nemusí být pro každé dítě příjemná záležitost.

Traumatizujícím zážitkem může být např. tlumočení v bance, na úřadě, řešení nějakého sporu. Dítě nemůže ve svém věku rozumět všem termínům a problémům dospělých. Tato role by měla být přiřknuta pouze profesionálnímu tlumočnickovi, který zná danou problematiku, vyzná se v termínech, má patřičnou slovní zásobu (zásobu znaků) a předá tak neslyšícímu rodiči přesné informace. (GAVELČÍKOVÁ 2002)

²⁵ GAVELČÍKOVÁ, S. *Výchova slyšícího dítěte v neslyšící rodině*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.

3. ROZHOVORY

3.1. Cíl rozhovorů

Celá práce se věnuje pohledu na neslyšící populaci očima slyšícího jedince. Soustředí se na zodpovězení častých otázek, které zajímají nejen odbornou, ale především laickou veřejnost. Počínaje otázkami týkající se prvních měsíců života slyšícího dítěte neslyšících rodičů a otázkami dospívání a osobního života již dospělého dítěte konče.

Cílem rozhovorů bylo zjistit subjektivní pohled, názory respondentů na jejich vyrůstání a život v osobitém prostředí a to zejména z hlediska sociální inkluze, tedy přirozeného začlenění do společnosti. Druhotným cílem bylo zjistit nakolik jim rodinná situace ovlivnila profesní život.

3.2. Stanovení hypotézy

Domnívám se, že výpovědi jednotlivých respondentů budou v základních rysech stejné, a to především v pojetí vývoje jazyka jak mluveného tak znakového, a dále v pojetí výchovy ve specifickém prostředí. Usuzuji, že sociální inkluze proběhla v dětství respondentů bez větších problémů. Také předpokládám, že variabilita jednotlivých výpovědí bude vycházet z toho, v jakém rodinném zázemí respondenti vyrůstali, s jakými lidmi přišli do kontaktu, tedy bude souviset s individuálními zkušenostmi a individuálními předpoklady každého jednotlivce.

3.3. Složení respondentů

Výběr respondentů byl záměrný. Oslovila jsem 10 respondentů starších 20ti let, jejichž hlavním a společným kritériem bylo, že mají alespoň jednoho z rodičů sluchově postiženého. To znamená, že vyrůstali v rodině se specifickými výchovnými podmínkami. Pohlaví respondentů nebylo pro tento výzkum důležité.

3.4. Metodika rozhovoru

Použila jsem metodu nestandardizovaného individuálního rozhovoru. Respondentům jsem kladla otevřené otázky mapující jednak jejich dětství, tlumočení rodičům, jejich školní léta, vývoj jejich vztahu ke znakovému jazyku a k neslyšícím. V poslední řadě mě zajímalo, nakolik jim jejich specifické rodinné prostředí ovlivnilo profesní dráhu.

Tuto metodu jsem použila z několika důvodů: slouží k zachycování názorů, postojů, přání i jiných stavů, k ověřování výsledků získaných jinými výzkumnými postupy, neposkytuje kvantitativní materiál a provádí se na malém vzorku.

Při zaznamenávání rozhovorů jsem měla k dispozici papír, tužku a diktafon.

3.5. Vlastní rozhovor

Před začátkem rozhovoru jsem každému respondentovi vysvětlila cíl rozhovoru. Informovala jsem je o způsobu zaznamenávání. Zdůraznila jsem, že v rozhovoru nebude užito jméno, nýbrž iniciály, a že zpracování výsledků bude pouze pro účely bakalářské práce. (záznamy rozhovorů viz přílohy)

3.6. Zpracování získaných dat

Všichni dotazovaní mají oba rodiče sluchově postižené. Polovina z dotazovaných má sourozence. Ve všech případech komunikace s rodiči probíhala tak, že rodiče mluvili na své děti a současně používali znaky, postupně tak děti učili znakovému jazyku. Shodně se vyjadřují o tom, že svým rodičům rozuměli. „Většina neslyšících má rozvinutou řeč, ne samozřejmě tak dokonale jako my, ale to je stejné, jako když potkám neslyšícího, tak si také chvíli zvykám na jeho osobitý způsob v používání znakového jazyka.“¹ Ve většině případů v komunikaci s rodiči převažuje znakový jazyk. Mluvenou řeč jako dominantní způsob v dorozumívání zmínila 2% dotazovaných a to s vysvětlením, že při nedorozumění použijí znakový jazyk jako doplňující způsob komunikace.

Největší podíl na rozvoji mluvené řeči měli u všech rodinní příbuzní. U malého počtu respondentů se na jejich výchově společně s rodiči podílel slyšící člen rodiny, jenž žil přímo v rodině. Na tomto místě považuji za vhodné připomenout zkušenost, o které jsem se zmínila

¹ Příloha č. 4.

v kapitole Vývoj mluvené řeči slyšících dětí neslyšících rodičů: není vhodné stráví-li dítě dětství mimo své rodiče, třeba u slyšící babičky. Dítě se rodičům může odcizit. Je žádoucí, aby babička nebo jiný člen rodiny do rodiny docházel. Ani jeden z dotazovaných se nezmínil o zkušenosti, jenž zmiňují v této kapitole. Právě naopak v 80% respondenti navštěvovali jesle a s příbuznými se setkávali o víkendech a o prázdninách.

Školní povinnosti kladou na dítě a rodinu velké nároky. Dítě je vystaveno nové zátěži, jenž škola představuje. Žádá si změnu rodinného režimu. Jedná se o období, které je náročné pro každou rodinu, natož pro rodinu neslyšících rodičů se slyšícími dětmi.

S nástupem do školy se u všech respondentů více zviditelnila špatná výslovnost některých slov, nebo přímo neznalost určitých slov. Jednalo se především o slova cizího původu, která jsou slyšící populací běžně používána, ale neslyšící lidé je přesto neznají, a proto je v komunikaci nepoužívají. I přestože měli kontakt se slyšícími lidmi, ať už se jednalo o slyšící členy rodiny, slyšící sourozence nebo o návštěvy předškolních zařízení, problémy s výslovností se objevily. Významná je totiž délka a četnost těchto kontaktů. Těžkosti s výslovností mají samozřejmě i děti slyšících rodičů. Zejména pokud nemají dost podnětné výchovné zázemí a správný mluvný vzor. Jen chci zpřesnit, že u slyšících dětí neslyšících rodičů se nesprávná výslovnost dá očekávat. Očekávat se dá také nesprávné používání gramatiky českého jazyka, která je u těchto dětí výrazně ovlivněna gramatickými pravidly jazyka znakového. Dotazovaní potvrdili, že děti neslyšících rodičů nesklonují slova, používají infinitiv a mají těžkosti se správným rozlišením časové struktury. S obtížemi se školou se každý z dotazovaných vyrovnal po svém, ať už intenzivní četbou nebo občasným záškoláctvím. Je třeba ujasnit, že žádný z dotazovaných nehovořil o svých školních letech jako o něčem mimořádně zatěžujícím.

Dítě školního věku je již častěji v kontaktu se slyšící společností a má možnost srovnávat dva odlišné světy - svět neslyšících, jehož součástí je jeho rodina a svět slyšících, který obklopuje a prostupuje společenstvím neslyšících. (GAVELČÍKOVÁ 2002)

Rodiny dotazovaných se v jejich dětství stýkaly s dalšími neslyšícími. Vyrůstaly tak v bilingvním a bikulturním prostředí. Všichni prolínání dvou světů hodnotí velmi pozitivně, jako něco zcela nenuceného a samozřejmého. Nevníмали rozdíly dvou kultur. Popisovali ta setkání s dalšími neslyšícími jako velmi intenzivní a přirozená. „Ano, naše rodina se velmi stýkala s dalšími neslyšícími, oni žili v té komunitě, tzn. že veškerá činnost, která byla sportovní, zábavní, turistické výlety, klub žen, klub dětí se konala v této partě a já jsem

vyrůstala mezi neslyšícími a dodnes znám mnoho lidí, zejména tu starší generaci. Nikdy mi nedělalo problém s nimi komunikovat.“²

Čas od času se stává, že dítě musí bránit (slovně někdy i fyzicky) své rodiče před neporozuměním slyšících dětí, jenž neví mnoho o neslyšících a neví, jaké je to neslyšet. Svými pošklebkami a nařčeními dokážou svého spolužáka hodně potrápit. „V první třídě děti zjistily, že rodiče neslyší, dělaly mi drobné „naschvály“. Nešlo o nic vážného. Později jsem nerada mluvila o tom, že rodiče neslyší.“³

Snaha zaujímat ke svým rodičům ochranný postoj je později převáděna i na ostatní neslyšící. Tuto tendenci si uvědomil jeden z respondentů v průběhu své tlumočnické praxe. „Moje tlumočení nebylo objektivní, chtěla jsem pomáhat. Citová angažovanost dětí neslyšících rodičů, velmi ovlivňuje průběh tlumočení.“⁴

Vztah mezi dětmi a rodiči prochází ve všech rodinách vývojem a je poznamenán charakteristickými vývojovými projevy dětí. Matka a otec jsou pro malé dítě nejdražšími osobami na světě. Dítě přijímá své neslyšící rodiče s naprostou samozřejmostí, bezvýhradně a nekriticky. (GAVELČÍKOVÁ 2002)

Puberta bývá citlivým obdobím, kdy jedinec reaguje na jakékoli neshody. Není výjimkou, že se jedinec na určitý čas identifikuje s většinovou kulturou a kulturu neslyšících odmítá. Většina respondentů na „vlastní kůži“ zažila negativní reakce okolí např.: lidí v dopravních prostředcích, vrstevníků ve škole apod. K této otázce jsem zaznamenala rozličné výpovědi:

„Pamatuji si, jak jsme jednou jeli s rodiči nakupovat a povídali jsme si. Lidé na nás upřeně koukali, což bylo nepříjemné. To se stávalo často. Mezi mými spolužáky to také nebylo lehké, posmívali se mi, gestikulovali a schválně napodobovali znakovou řeč. Nebylo to příjemné, zejména když jste dítě. Bylo období, kdy jsem na veřejnosti nerada „znakovala“, protože jsme byli středem pozornosti, každý se na nás díval.“⁵

„V autobuse samozřejmě lidé koukali. Já jsem nemluvila, takže si lidé mysleli, že taky neslyším. Pak jsem se schválně nahlas nějakého cestující zeptala, jestli neví, kolik je hodin. Ten koukal! Chtěla jsem ukázat, že slyším.“⁶

² Příloha číslo 4.

³ Příloha číslo 1.

⁴ Příloha číslo 1.

⁵ Příloha číslo 4.

⁶ Příloha číslo 2.

„Sluchové postižení rodičů mi nikdy nevadilo, nestyděla jsem se používat znakovou řeč. Pokud si pamatuji, nikdy jsem neměla negativní pocit z toho, že rodiče neslyší.“⁷

Nepříjemným zážitkům se dotazovaní naučili čelit. Nehodnotí své dětství vzhledem k postižení svých rodičů jako traumatizující, spíše naopak. Pokud respondenti někdy během svého dospívání zaujali negativní postoj vůči kultuře neslyšících a znakovému jazyku, jednalo se o období přechodné. Atmosféra ve společnosti velmi působí na mínění jednotlivých lidí. 80% dotazovaných vyrůstalo v údobí komunismu, které zastávalo odmítavý názor vůči jakkoli postiženým občanům. Toto stanovisko se po pádu komunismu ve společnosti postupně mění. Společnost se zajímá o postižené občany, ale i dnes se můžeme setkat s nepřátelským postojem k těmto lidem. Pro příklad uvedu jednu zkušenost. „Další extrém jsem zažila docela nedávno, kdy jsem tlumočila u lékaře. Pan doktor se se zájmem zeptal: „Vy vedete toho neslyšícího z ústavu?“ Dost mě ta otázka šokovala.“⁸

Uzavření se před světem neslyšících, může být spjato s nepřátelským postojem vůči sobě samému, s kompenzací představ o vlastní nedostatečnosti apod. V adolescenci či dospělosti mají slyšící děti neslyšících rodičů vůli být opět součástí kultury svých rodičů. Změnu v postoji vzhledem ke kultuře Neslyšících, bychom mohli z psychologického hlediska nazvat fází druhého sebeuvědomění. V této fázi se slyšící děti vědomě snaží rozvíjet své znalosti znakového jazyka, kultury Neslyšících a vytvářet blízké vztahy a pevné pozitivní vazby jak s rodiči, tak i s neslyšícími přáteli.

Otázce tlumočení slyšících dětí neslyšícím rodičům jsem se věnovala již v předešlé kapitole. Uvedla jsem názor finské badatelky, která negativně nahlížela na tuto aktivitu dětí. Také v naší zemi se nad touto záležitostí vedou diskuse. Posuzovat něčí úsudek mi nepřísluší, neboť nemám potřebné zkušenosti. Ten, kdo může nejlépe zhodnotit tento problém, jsou slyšící děti neslyšících rodičů. Jak respondenti sami nahlíží na své „dětské“ tlumočení? Zde jsou jejich výpovědi.

„To tlumočení bylo naprosto přirozené, když nemohla starší sestra, tak jsem tlumočila já. Žádný nátlak ze strany rodičů v tomto směru nebyl.“⁹

⁷ Příloha č. 3.

⁸ Příloha číslo 2.

⁹ Příloha číslo 4.

„Tlumočila jsem v dětství, ale přiměřeně svému věku. Nebylo mi to nepříjemné, naopak mi to dávalo více sebedůvěry, neboť tohle děti běžně nedělaly a já v tom byla sběhlá. Komunikovat dvěma jazyky mi přišlo zcela normální.“¹⁰

„Moje tlumočení nebylo objektivní, chtěla jsem pomáhat. Citová angažovanost dětí neslyšících rodičů, velmi ovlivňuje průběh tlumočení.“¹¹

„Ano tlumočila jsem, bylo to běžné. Tlumočila jsem v obchodech, dokonce na třídní schůzce v 1. třídě. Pak ale učitelka uznala, že je to nesmysl a psala rodičům hodnocení do žákovské knížky. Nepříjemné to snad bylo jen na úřadech.“¹²

V tomto směru se subjektivní pocity respondentů výrazně liší od představ odborné literatury. Sami vědí, jak odborníci vnímají tlumočnické služby slyšících dětí. Jejich stanoviska je znepokojují, neboť mají své vlastní zkušenosti z tlumočení, které nepovažují za traumatizující.

Ve své knize *Jaké je to neslyšet se* Strnadová (1995, str. 101) zmiňuje o případech, kdy rodiče obdivují své děti z důvodu, že jejich malé dítě mluví lépe než oni sami. Zapomínají, že kdyby slyšeli, uměli by totéž. Rodiče se dostávají do područí svých dětí. Odborně hovoříme o pedagogické inverzi. Jak k tomu dochází? Rodiče jsou dítěti za jeho tlumočnické služby neskonale vděční, udělají pro dítě cokoli a poskytnou mu vše, po čem touží. Svě počínání obhajují tím, že dítě jim to vynahrazuje jinými prostředky. Souvislost nalezneme také v tom, že rodiče často své malé děti nekriticky obdivují. Neslyšící rodiče jsou ohromeni, jak jejich malé dítě umí hezky mluvit, jak si ve všem snáze poradí a kolik toho ve svém dětském věku ví. Porovnávají vědomosti svého potomka s tím, co sami v jejich věku ovládali a znali. Neuvědomují si, že kdyby slyšeli, znali by totéž. (GAVELČÍKOVÁ 2002)

Slyšící děti školního věku mají často v některých směrech daleko větší znalosti než jejich neslyšící rodiče. Zatímco ve slyšících rodinách jsou pro děti zdrojem poučení rodiče, v neslyšících rodinách se slyšícím školákem tomu často bývá naopak. (STRNADOVÁ 1996) Za těchto podmínek si slyšící dítě může v neslyšící rodině získat nezdravou pozici, kdy rodiče poslouchají své dítě. Pak vzniká problém rodičovského vzoru, zejména v období puberty, kdy dítě citlivě a někdy i neadekvátně reaguje na odlišné názory, postoje a chování svých

¹⁰ Příloha číslo 2.

¹¹ Příloha číslo 1.

¹² Příloha číslo 3.

neslyšících rodičů. Na pravděpodobnost vzniku této situace je třeba neslyšící rodiče upozornit.

Riziko pedagogické inverze respondenti v těchto rodinách připouští, ale sami své postavení v rodině v dětství tak nehodnotí. Jejich vztah k rodičům prošel klasickým vývojem, který nepostrádal uznání a respektování svých rodičů. Podle mého názoru je pravděpodobnost vzniku pedagogické inverze v neslyšící rodině vyšší, nemá-li dítě žádného sourozence. Má-li dítě charakterové dispozice k tomu, aby využívalo handicapu svých rodičů a není nikdo, kdo by jeho chování usměrňoval, má možnost této situace zneužít.

Neměli bychom zapomenout, že každé dítě je osobitý jedinec, který má individuální zkušenosti, a každé z nich může tutéž situaci prožívat odlišně. Nadto existuje velká variabilita dalších podmínek. Proto výše zmíněné výpovědi nelze generalizovat. Rozumějme jim jako jedné z mnoha variant, které se mohou objevit.

I přesto že, se všichni dotazovaní profesně realizují v sociální oblasti, má poslední otázka v rozhovoru směřovala k zjištění, do jaké míry ovlivnilo sluchové postižení rodičů jejich profesní dráhu. Jejich názory se jednoznačně shodly v tom, že práce musí člověka bavit, musí mít pro ni cit a empatii, tato práce se nedělá pro peníze. Z hlediska vlivu rodinného prostředí na výběr profesní dráhy, jejich názory tak jednoznačné nebyly. Názory byly velmi variabilní od silného ovlivnění rodinou, přes naprosto neutrální, neurčité výpovědi, až po mínění, která nehovoří o žádném vlivu specifického rodinného prostředí pro volbu povolání. Hovoří o vůli něčeho dosáhnout a o uvědomění si, že se člověk musí postarat o sebe sám. Možná právě toto uvědomění je u těchto dětí patrné mnohem dříve, právě vlivem jejich specifického postavení v rodině.

3.7. Hodnocení hypotézy

V rámci rozhovorů jsem si stanovila několik okruhů, které vyplynuly z práce na úvodních kapitolách a zaslouží pozornost. Jedním z okruhů byla hypotéza vycházející z předpokladu, že tvrzení respondentů, v tak zásadních otázkách jako jsou rozvoj mluvené a znakové řeči či jejich výchova v biculturním prostředí, budou totožné. Hypotéza se potvrdila téměř ve 100procentech výpovědí, hodnotíme-li ji podle stanoviska, jaký jazykový modus je v rodině dominantnější. Jako hlavní a dominantní způsob komunikace v rodinách respondentů je používána znaková řeč a to v 98 procentech. Dvě procenta dotazovaných uvedlo jako dominantní řeč mluvenou. Zde je třeba vycházet z předpokladu, že znakový jazyk je mateřský jazyk rodičů těchto dětí, a že osvojení si českého mluveného jazyka na takové úrovni, aby

komunikace byla srozumitelná, je velmi obtížné. Aspekt týkající se obtíží s nesprávnou výslovností a gramatickými nedostatky v užívání mluveného jazyka, se potvrdil ve všech tvrzeních. Z těchto tvrzení usuzuji, že se jednalo o obtíže odstranitelné a to díky častému kontaktu se slyšící populací. Zvláště pak v období školní docházky. V poslední řadě se první hypotéza potvrdila také z hlediska specifčnosti výchovného prostředí. Specifika nalézám především ve dvojjazyčnosti rodinné prostředí a v prolínání dvou kultur. Tyto dva aspekty velmi významně mění průběh celého výchovného procesu. Ostatně jak popisují v předešlých kapitolách. Podstatné zůstává, že výpovědi dotazovaných jsou bez traumatizujících zážitků z dětství, jenž by podstatně ovlivnily jejich další život, a které bychom připisovali právě specifickému prostředí .

Otázka sociální inkluze se prolínala celou touto prací. Nikde jsem nezaznamenala, že by se jednalo o problém, který je třeba nutně řešit. Tvrzení respondentů mě ujistila o přirozeném začlenění do skupiny a přijetí mravních zásad, ať už ve společnosti Neslyšících nebo slyšících lidí. Z výpovědí bylo patrné, že v dětství či v období dospívání dotazovaní prožívali stejné problémy jako jejich vrstevníci ze slyšících rodin. Mám tím na mysli problémy související s posměšky a úšklebky na adresu dětí neslyšících rodičů. Nebo složité období puberty, kdy člověk vzdoruje vůči celému světu a zejména vůči rodičům či jiným autoritám. Vždyť každý z nás tyto situace zažil a nemusel být nutně synem či dcerou neslyšících rodičů.

Variabilita jednotlivých výpovědí nebyla tak častým jevem. Především v otázkách týkající se dětství byly odpovědi podobné. Období dospívání a s tím související vývoj postoje vůči společenství neslyšících bylo nejednoznačné. S rozvojem osobnosti a utváření si vlastní identity a vlastního názoru, souvisí také volba profese. Zde byla rozlišnost odpovědí nejpočetnější. Vezme-li v úvahu, že hlavním a rozhodujícím faktorem pro výběr respondentů bylo jejich specifické pedagogické prostředí, ve kterém vyrůstaly, všichni tedy vycházeli ze stejného předpokladu. Můžeme se proto domnívat, že rozlišnost výpovědí úzce souvisí s individuálními zkušenostmi a osobnostními dispozicemi každého jedince.

ZÁVĚR

Tato bakalářská práce, Problematika sociální inkluze slyšícího dítěte neslyšících rodičů vznikla s cílem nahlédnout do života slyšících dětí neslyšících rodičů. Při bližším pohledu na tuto skupinu lidí, jsem považovala za nutné udělat malé ohlédnutí také do světa neslyšících občanů. Právě jejich osobitý život vytváří specifické pedagogické prostředí pro jejich slyšící děti. Myslím tím kulturní a jazykové zázemí, způsob komunikace a s tím spojené odlišnosti v používání českého jazyka neslyšícími. Důležité je si uvědomit provázanost mezi těmito složkami v oblasti úplného rozvoje lidské osobnosti. Každá z těchto složek významně působí na vývoj jedince a utváří jedinečnou bytost.

V kapitole Slyšící dítě ve specifickém výchovném prostředí popisují vliv sluchového postižení rodičů v jednotlivých otázkách výchovy. Specifika jsou zjevná již v nedostupnosti informací a v odlišných životních zkušenostech rodičů. Avšak mezi nejvýznamnější specifika bezesporu patří bilingvní a bikulturní prostředí, ve kterém tyto děti vyrůstají. S tím souvisí řada otázek spojená s rozvojem mluvené a znakové řeči, otázky spojené s životem mezi dvěma kulturami. Odpovědi na tyto a další otázky jsem našla v odborné literatuře a také v rozhovorech s dnes již dospělými slyšícími dětmi neslyšících rodičů.

V rozhovorech jsem chtěla poukázat na subjektivní stránku celé problematiky. Zajímala jsem se o názory a postoje respondentů v otázkách, jenž jsou úzce spjaté s jejich rodinným životem, jejich dětstvím a následně životem profesním.

LITERATURA

1. FREEMAN, D. R. a kol. *Tvé dítě neslyší*. Praha: FRPSP, 1992.
2. GAVELČÍKOVÁ, S. *Výchova slyšícího dítěte v neslyšící rodině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002.
3. HUTAŘ, J. *Sociálně právní minimum pro zdravotně postižené*. 5. vyd. Praha: Národní rada zdravotně postižených ČR, 2001, verze k 4. 4. 2001
4. JABŮREK, J. *Bilingvní vzdělávání neslyšících*. Praha: Septima, 1998.
5. KLENKOVÁ J. *Kapitoly z logopedie 1*. Brno: Paido, 1997.
6. KUTÁLKOVÁ, D. *Logopedická prevence*. Praha: Portál, 1996.
7. KRAHULCOVÁ, B. *Komunikace neslyšících*. Praha: Karolinum, 2002
8. MACUROVÁ, A. *Speciální pedagogika*. Praha: Portál, 2001
9. PULDA, M. *Surdopedie se zaměřením na raný a předškolní věk*. Brno: Masarykova univerzita, 1994.
10. STRNADOVÁ, V. *Hádej, co říkám aneb odezírání je nejisté umění*. Praha: Ministerstvo zdravotnictví, 1998.
11. STRNADOVÁ, V. *Jaké je to neslyšet*. Praha: ČUN, 1995.
12. STRNADOVÁ, V. *Komunikace neslyšících odezírání*. Liberec: ČUN, 1996.
13. STRNADOVÁ, V. *Současné problémy české komunity neslyšících – hluchota a jazyková komunikace*. Praha: FFUK, 1998.
14. VYŠTEJN, J. *Dítě a jeho řeč*. Beroun: Baroko a Fox, 1995.
15. Zákon 155/98Sb. o znakové řeči
16. <http://www.coda-international.org>
17. <http://www.ruce.cz/clanky>
18. <http://www.ticho.cz/clanky>
19. <http://zdravi.idnes.cz/zdravi.asp?>- článek V Praze je porodnice pro neslyšící matky

PŘÍLOHY

Příloha č. 1 – rozhovor s M. K. (str. 46, 48)

Příloha č. 2 – rozhovor s K. M. (str. 46, 47, 48)

Příloha č. 3 – rozhovor s P. D. (str. 48)

Příloha č. 4 – rozhovor s B. M. (str. 44, 45, 46, 47)

SUMMARY - SHRNU TÍ V ANGLICKÉM JAZYCE

Problematika sociální inkluze slyšícího dítěte neslyšících rodičů

Social inclusion child of deaf adults

Kamila Vobrátilová

Hearing children born to deaf parents are affected by the deaf-culture and language of their deaf parents. They grow up in a specific educational environment and often feel caught between two cultures – they are hearing but grew up in a deaf environment. The influence of this particular environment develops specific educational problems.

There are many questions connected with the topic of the social inclusion child of deaf adults, for example the question of the development of two languages – spoken and sign language. There is also the question of social inclusion and lifestyle between two cultures.

My research is founded both in the scientific literature and interviews with children of deaf adults

PŘÍLOHA č. 1.

Rozhovor s M. K.

1. Jsou oba Vaši rodiče neslyšící? Máte nějakého sourozence?

Mám oba rodiče neslyšící, také mám sourozence bratra, je mladší a slyší.

2. Jak jste komunikovala s rodiči?

Rodiče s námi mluvili a postupně přidávali znaky. Rodičům jsem bez problémů rozuměla.

3. Kdo se podílel na rozvoji Vaší mluvené řeči?

Do mých 5 – 6 let s námi žila babička. Díky ní jsem měla dobrou výslovnost.

4. Stýkala se Vaše rodina také s dalšími neslyšícími?

Navštěvovali jsme neslyšící rodiny se slyšícími dětmi. Do společnosti výhradně neslyšících nás rodiče nebrali. Táta chodil do klubu neslyšících, začala jsem chodit s ním.

5. Jaké jsou Vaše vzpomínky na školu?

Rodiče se školou moc nekomunikovali. Na třídní schůzky nechodili, dopisovali si s třídní učitelkou přes notýsek, ale se mnou nebyly problémy. Když jsem byla starší, chodila jsem na třídní schůzky svému mladšímu bratrovi. Měla jsem k němu až mateřský vztah. Já sama jsem neměla s kým řešit problémy s učením. Na základní škole jsem měla drobné nedostatky ve výslovnosti některých slov. Nebyla jsem si jistá u slov, které jsem neznala. Jednou mě mamka poslala koupit špekáčky, ale ona je vyslovovala špačky. Já byla malá, takže jsem netušila, že je něco v nepořádku. Styděla jsem se a dlouho jsem se v té masně neukázala. Je to těžké, když vám v dětství chybí mluvní vzor. Nakonec jsem si výslovnost slov zjišťovala sama.

6. Jaký byl Váš vztah k rodičům v dětství a dospívání? Měla jste někdy období, kdy jste hluchotu svých rodičů prožívala výrazně negativně? Bylo Vám například trapné používat znakovou řeč na veřejnosti?

Dětství jsem měla skvělé. Rodina vždycky držela při sobě, to pokračuje do dneška. Občas jsem měla pocit, že jsem rodičem svých rodičů. V situacích, kdy se o něčem dohadovali, měla jsem to být já, kdo řekne, jak to je normálně (tedy v slyšícím světě). To se

mi nelíbilo, ale i přesto jsem s nimi měla a dosud mám dobrý vztah. Měli jsme takový rodinný zvyk, když jsem ještě bydleli s bratrem u rodičů: každý den po návratu domů ať už ze školy nebo z práce, sedli jsme si ke stolu a povídali si o tom, co se nám ten den přihodilo. Bylo to příjemné a pro rodiče velice přínosné, dozvěděli se totiž zcela přirozenou cestou nové informace.

V první třídě děti zjistily, že rodiče neslyší, dělaly mi drobné „naschvály“. Nešlo o nic vážného. Později jsem nerada mluvila o tom, že rodiče neslyší.

7. Tlumočila jste v dětství rodičům? Při jaké příležitosti?

Bratr na rodiče mluvil, artikuloval, netlumočí – nebyl vycvičen z těch situací jako já, taky je mladší. Rodiče se vždy obraceli na mě. Tak například, potřebovali jsem vyměnit rozbitý sporák za nový. Tenkrát se tyto věci vyřizovaly přes bytové družstvo. Šla jsem tedy na toto družstvo a to úplně sama a vyřídila to. Výměna proběhla velmi rychle. Když jsem s tátou navštěvovala klub, bylo naprosto přirozené, že budu tlumočit. Cíleně jsem se začala učit nové znaky.

Co se týče mého tlumočení, dlouho jsem tlumočila ve třetí osobě. Zkrátka, když jsem tlumočila rodičům, mluvila jsem za ně. Špatné bylo, že jsem to nějakou dobu aplikovala i v jiných případech. Nebyl nikdo, kdo by mě reguloval. Žádný neslyšící ani slyšící mě na to neupozornil. Samozřejmě, že to mělo svůj velký problém – slyšící mluvili se mnou a ne s tím neslyšícím, kterého se daná věc týkala, kterému jsem já tlumočila. Moje tlumočení nebylo objektivní, chtěla jsem pomáhat. Citová angažovanost dětí neslyšících rodičů, velmi ovlivňuje průběh tlumočení.

8. Myslíte si, že sluchové postižení Vašich rodičů ovlivnilo Vaše vzdělání, Vaši profesní dráhu?

Po střední škole jsem dva roky pracovala, jako sekretářka a tlumočnice ve Svazu neslyšících a nedoslýchavých. Chtěla jsem studovat na vysoké škole, buď medicínu nebo speciální pedagogiku. Nakonec jsem vystudovala speciální pedagogiku. Vždy mě komunikace s neslyšícími bavila. Učila jsem se sama i znaky. Ale zda mě ovlivnilo sluchové postižení mých rodičů? Nedokážu to s určitostí posoudit. Ta práce Vás musí bavit.

PŘÍLOHA č. 2

Rozhovor s K. M.

1. Jsou oba Vaši rodiče neslyšící? Máte nějakého sourozence?

Sourozence nemám, oba rodiče neslyšící, ale oba byly dětmi rodičů slyšících.

2. Jak jste komunikovala s rodiči?

Každý neslyšící má jiný hlasový projev, jiné možnosti komunikace, jinou slovní zásobu, co do množství slov. Moji rodiče měli oba dobrou slovní zásobu, dobře mluvili a bylo jim rozumět. Už jako malé dítě v postýlce jsem se snažila napodobit rodiče, jak „znakovali“. Jak dítě vyrůstá v neslyšící rodině, přijde na to, jak má komunikovat. Já jsem automaticky šla a zatahala maminku za sukni, když jsem chtěla, aby se mi věnovala. To fungovalo úplně přirozeně. Později jsem používala na přivolání maminky kompenzační pomůcky, které pracují na bázi světelného zdroje. Takže jsem na rodiče blikala třeba vypínačem.

3. Kdo se podílel na rozvoji Vaší mluvené řeči?

Měla jsem tetičku, která mě vychovávala, takže já jsem do jesliček nemusela, šla jsem rovnou do mateřské školky, protože kontakt se slyšícími dětmi byl zkrátka důležitý.

4. Stýkala se Vaše rodina také s dalšími neslyšícími?

Ano, moje rodina žila hodně s komunitou neslyšících. Různě jsme se navštěvovali a také docházeli do klubu.

5. Jaké jsou Vaše vzpomínky na školu?

Neslyšící rodiče vše nechávají na škole, když já (neslyšící) nemůžu, tak to udělá škola. Myslím tím výchovu a vzdělání. Když jsi slyšící a chodíš do školy, tak bys to měl zvládat. Fungovalo doučování, takže nebyly výrazné problémy. Problém jsem měla s výslovností některých slov. Mezi malými dětmi se to nepoznalo, nic jsem nepocítovala, ale samozřejmě na základní škole to bylo o něčem jiném. Například neslyšící neřekne džin tonik, ale gin tonic. Já pak někde řekla, že chci tonic a oni na mě koukali, jak to mluvím. Někdy mi z toho bylo stydno. Zkrátka některá slova utekla, nedá se to ohlídat. Třídní schůzky absolvovala tetička.

6. Jaký byl Váš vztah k rodičům v dětství a dospívání? Měla jste někdy období, kdy jste hluchotu svých rodičů prožívala výrazně negativně? Bylo Vám například trapné používat znakovou řeč na veřejnosti?

Když jsem v pubertě navazovala kamarádské vztahy, tak jsem věděla, že tohle musím říct, ale bála sem se, že je třeba ztratím. Nakonec byli kamarádi zvědaví, chtěli naučit nějaké znaky a vyptávali se. V autobuse samozřejmě lidé koukali. Já jsem nemluvila, takže si lidé mysleli, že taky neslyším. Pak jsem se schválně nahlas nějakého cestující zeptala, jestli neví, kolik je hodin. Ten koukal. Chtěl jsem ukázat, že slyším. Vadilo mi to, ale později jsem se tomu naučila čelit.

Další extrém jsem zažila docela nedávno, kdy jsem tlumočila u lékaře. Pan doktor se tak se zájmem zeptal: „Vy vedete toho neslyšícího z ústavu?“ Dost mě ta otázka šokovala.

7. Tlumočila jste v dětství rodičům? Při jaké příležitosti?

Tlumočila jsem v dětství, ale přiměřeně svému věku. Ale protože tetička pomáhala také mé mamce, tak jsem do tlumočení nebyla tak zapojovaná. Tlumočila jsem při nákupu, když jsme šly k holiči, nebo běžné telefony. Nebylo mi to nepříjemné, naopak mi to dávalo více sebedůvěry, neboť tohle děti běžně nedělaly a já v tom byla sběhlá. Komunikovat dvěma jazyky mi přišlo zcela normální. Ke „znakování“ jsem nikdy nucená nebyla. V dětském věku se informace přirozeně a snadno vstřebávají. Je to úděl nás dcer neslyšících rodičů, dělat tlumočnický.

8. Myslíte si, že sluchové postižení Vašich rodičů ovlivnilo Vaše vzdělání, Vaši profesní dráhu?

Já jsem to vždycky dělala, ale externě. Pracovala jsem jinde, a pak po mateřské jsem se k tomu vrátila. Nebyla jsem studijní typ, i když člověk je možná právě ovlivněn svou rodinou. Tak jsem se vyučila, bylo pár pokusů o studium na nástavbě, ale nakonec z toho sešlo.

PŘÍLOHA č. 3

Rozhovor s P. D.

1. *Jsou oba Vaši rodiče neslyšící? Máte nějakého sourozence?*

Ano, oba rodiče neslyší. Sourozence nemám.

2. *Jak jste komunikoval(a) s rodiči?*

Komunikace probíhala a stále probíhá pomocí znakového jazyka.

3. *Kdo se podílel na rozvoji Vaší mluvené řeči?*

Nejvíce slyšící příbuzní jako teta, babička (zejména o víkendech a prázdninách). Také jsem navštěvovala jesle, školku, škola. Hodně jsem četla.

4. *Stýkala se Vaše rodina také s dalšími neslyšícími?*

Kontakty s ostatními neslyšícími byly velmi intenzivní. Rozdíly mezi kulturami mi nevadily. Nedokážu posoudit, v čem jsou odlišné a v čem stejné. Pro mě jsou obě stejné, nehledám v nich rozdíly.

5. *Jaké jsou Vaše vzpomínky na školu?*

Ano v 1. třídě jsem ještě měla malé problémy s gramatikou, ale ne velké. Výslovnost – zůstal mi rotacismus. Ve škole pro mě byl nový zpěv – mamka zpívala ráda a často, ale nemělo to nikdy tu správnou melodii. Teprve ve škole jsem poznávala lidové písně v pravé melodii.

Ve stavbě věty a slovní zásobě mi hodně pomohla intenzivní četba. Četla jsem hodně a ráda.

6. *Jaký je Váš vztah k rodičům? Měl(a) jste někdy období, kdy jste hluchotu svých rodičů prožíval(a) výrazně negativně? Bylo Vám například trapné používat znakovou řeč na veřejnosti?*

Sluchové postižení rodičů mi nikdy nevadilo, nestyděla jsem se používat znakovou řeč. Pokud si pamatuji, nikdy jsem neměla negativní pocit z toho, že rodiče neslyší.

7. *Tlumočil(a) jste v dětství svým rodičům? Při jaké příležitosti?*

Ano tlumočila – bylo to běžné. Tlumočila jsem v obchodech, dokonce na třídní schůzce v 1. třídě (pak učitelka uznala, že je to nesmysl a psala rodičům hodnocení do žákovské knížky). Nepříjemné to snad bylo jen na úřadech. Ale to si moc nepamatuji.

8. *V čem sluchové postižení Vašich rodičů ovlivnilo Vaše vzdělání, Vaši profesní dráhu?*

Myslím, že to nemělo vliv na mé vzdělání. Možná spíš na to, že jsem chtěla něčeho dosáhnout a věděla jsem, že se musím spolehnout sama na sebe. A i v životě jsem zvyklá rozhodovat většinou sama a spoléhat hlavně sama na sebe...

PŘÍLOHA č. 4

Rozhovor s B. M.

1. Jsou oba Vaši rodiče neslyšící? Máte nějakého sourozence?

Moji rodiče jsou oba neslyšící a mám dva sourozence, sestry. V tom jsem měla v dětství výhodu.

2. Jak jste komunikovala s rodiči?

Většina neslyšících má rozvinutou řeč, ne samozřejmě tak dokonale jako my, ale to je stejné, jako když potkám neslyšícího, tak si také chvíli zvykám na jeho osobitý způsob v používání znakového jazyka. Rodiče na nás tedy mluvili, samozřejmě když komunikovali mezi sebou, používali znakovou řeč, my jsme se na ně dívali a poslouchali je. Postupně nás učili znaky. Nepamatuji si, jestli jsem dřív „znakovala“ nebo mluvila.

3. Kdo se podílel na rozvoji Vaší mluvené řeči?

V mé době jsme chodili do jesliček, protože mateřská byla jen na půl roku. Jak říkám mám dvě sestry, v tom to bylo lepší. S prarodiči jsme byli ve styku jen o prázdninách, ve školním roce ne. Dnes to považuji za minimální. Rozvoj řeči výrazně ovlivňuje, pokud dítě nevyrůstá v normálním slyšícím prostředí. V době, kdy dítě začíná říkat první slůvka, já docházela do jeslí. Ono není složité říci máma, bába, táta. Ale když má dítě tvořit nějakou větu z několika slov, má jí naskloňovat, užít ženské, mužské rody, tak tam je to složitější.

My neměli doma ani rádio, televizi ano, ale když běží od rána do večera, tak to může mít také negativní následek. Důležitý je individuální přístup dítěti.

4. Stýkala se Vaše rodina také s dalšími neslyšícími?

Ano, naše rodina se velmi stýkala s dalšími neslyšícími, oni žili v té komunitě, tzn. že veškerá činnost, která byla sportovní, zábavní, turistické výlety, klub žen, klub dětí se konaly v této partě a já jsem vyrůstala mezi neslyšícími a dodnes znám mnoho lidí, zejména tu starší generaci. Nikdy mi nedělalo problém s nimi komunikovat.

5. Jaké jsou Vaše vzpomínky na školu?

Teď budu mluvit trochu obecněji. Rodiče zvládají to první – psaní, počítání atd., ale může nastat problém třeba v prvouce, kde se mají děti samy vyjadřovat, mají před sebou

obrázky, které mají popsat, tam je problém. Tyto děti nesklouňují slova, používají infinitiv a časy tak trochu. Pokud dítě nemá logopedický problém, tak má většinou problém vědomostní.

Spoustu věcí jsem si uvědomovala až mnohem později, až jako dospělá. Jsou cizí slova, která jsou zaběhnutá a která neslyšící vůbec nepoužívají. Já je neznala a to šlo o úplně obyčejná slova. Při výuce češtiny je problém, protože těmto dětem už chybí ten základ, který mají slyšící děti „naposlouchaný“ z domova. Kdežto tyto děti to slyší opravdu jen tu chvíli ve škole, doma ne. Když má dítě školní úkol, rodič mu povětšinou nepomůže, nerozumí tomu. Neví, jak to má správně udělat.

6. Jaký je Váš vztah k rodičům? Měla jste někdy období, kdy jste hluchotu svých rodičů prožívala výrazně negativně? Bylo Vám například trapné používat znakovou řeč na veřejnosti?

V pubertě to bylo nepříjemné spíše ze strany okolí. Tenkrát se o tom tolik nemluvalo, jakkoliv postižení lidé byli zavíráni v ústavech, to vše se uvolnilo až po roce 1989. Pamatuji si, jak jsme jednou jeli s rodiči nakupovat a povídali jsme si. Lidé na nás upřeně koukali, což bylo nepříjemné. To se stávalo často. Mezi mými spolužáky to také nebylo lehké, posmívali se mi, gestikulovali a schválně napodobovali znakovou řeč. Jednou si byla maminka ve škole stěžovat na jednu mojí spolužačku, která se mi posmívala, aby přestala, že oni za to nemůžou. To víte, děti jsou děti, ale nevíte jak to chodí v rodinách, jak se k tomu sami rodiče staví. Pokud rodiče mají názor negativní, pak nemůžeme očekávat, že děti ho budou mít pozitivní. Nebylo to příjemné, zejména pro dítě. Bylo období, kdy jsem na veřejnosti nerada „znakovala“, protože jsme byli středem pozornosti, každý se na nás díval. Bylo to jen chvilkové období. Nestalo se mi, že bych byla handicapem svých rodičů nějak traumatizovaná. Že bych měla negativní dopady, tak to ne.

7. Tlumočila jste v dětství rodičům? Při jaké příležitosti?

Příležitostí bylo mnoho - policie, bytové družstvo, nákupy... Tlumočila jsem velmi a intenzivně, dřív nebyly tlumočnické služby v takové míře jako jsou dnes. Když si vezmete, že se neslyšícím uznala zákonem znaková řeč až v roce 1998, tak to mluví za vše. Moji rodiče vyrůstali v době, kdy se na školách vyučovalo pouze orálně, děti musely mít ruce za zády, takže mezi sebou „znakovaly“ pouze na internátě, při vyučování ne, jinak mohlo dojít i k fyzickému trestu. To tlumočení bylo naprosto přirozené, když nemohla starší sestra, tak jsem tlumočila já. Žádný nátlak ze strany rodičů v tomto směru nebyl. Ale uvědomte si, že dřív opravdu nebyly tlumočnické služby na dobré úrovni. V Praze byl jeden tlumočník a ten

musel vystačit všem. Takže je jasné, že tlumočily děti. Někdy jsou situace, kdy nechcete, aby se o určitém problému dozvěděla třetí osoba, tak poprosíte dceru a ta to vyřídí.

8. V čem sluchové postižení Vašich rodičů ovlivnilo Vaše vzdělání, Vaši profesní dráhu?

Nejsem vystudovaná vysokoškolsky v tomto oboru. Na úřadě práce po mateřské jsem uvedla v kolonce mimo jiné znakovou řeč. Ale ještě předtím jsem absolvovala mnoho školení v této oblasti. Poté jsem šla na pohovor do Svazu neslyšících a nedoslýchavých a pan ředitel mě přijal. Žádná diskriminace ve vzdělání vzhledem k mým rodičům nebyla. Jestli mě sluchové postižení rodičů ovlivnilo? Nevím, nedokážu posoudit. Nemohu to vyloučit, ale nemohu to s určitostí ani potvrdit. Tato práce se nedělá pro peníze. Musíte mít cit, empatii k těm lidem a ta práce vás musí bavit.

